بررسی مقایسه‌ای ساماندهی آموزش عالی کشور مبتنی بر رویکرد آمایش سرزمین

موردمطالعه: برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب[1]

فاطمه نصراللهی نیا[2]
غلامرضا گرائی نژاد[3]
محمد یمنی دوزی سرخابی[4]

تاریخ دریافت : ۱۳۹۹/۱۰/۱۳
تاریخ پذیرش : ۱۴۰۰/۷/۱۳

چکیده

پژوهش حاضر باهدف بررسی مقایسه‌ای سیاست‌های اثرگذار از منظر آمایش آموزش عالی در مستندات برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب اسلامی، انجام شده است؛ به این منظور مستندات برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب طی سال‌های ۱۳۲۷ تا ۱۳۹۶(یازده برنامه توسعه)، موردبررسی مقایسه‌ای قرار گرفت و محتوای آن‌ها از منظر جایگاه و دستاوردشان در جریان ساماندهی آموزش عالی کشور مبتنی بر رویکرد آمایش سرزمین، بررسی شد؛ روش این پژوهش، تحلیل محتوای کیفی و از نوع مقایسه‌ای است؛ مبتنی بر روش‌شناسی پژوهش، سؤال راهبردی پژوهش این است که از منظر آمایش سرزمین چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی در آمایش آموزش عالی در برنامه توسعه قبل و بعد از انقلاب مشهود بوده است؟ طبق یافته‌های این پژوهش، ساماندهی آموزش عالی با «تأکید بر آمایش سرزمین» در برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب در هفت مقوله مطالعات و برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، گسترش آموزش عالی، تراز نیروی انسانی، مدیریت آموزش عالی، ارزیابی کیفیت آموزش عالی، همکاری‌های ملی و بین‌المللی و تولیدات علم و فناوری هم‌راستا با یکدیگر و همچنین در پنج مقوله از آن‌ها مطالعات و برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، گسترش آموزش عالی، تراز نیروی انسانی، همکاری‌های ملی و بین‌المللی و تولیدات علم و فناوری، دارای تفاوت بوده‌اند.

---

[1] این مقاله برگرفته از پژوهشی آزاد است که در سال ۱۳۹۸، انجام شده است

[2] دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی توسعه آموزش عالی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، ایران، تهران، پست الکترونیکی:fatemehnasrollahinia@gmail.com

[3] استادیار دانشکده اقتصاد و حسابداری دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

[4] استاد علوم تربیتی، گروه آموزش عالی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، ایران، تهران، پست الکترونیکی:m.yamanidouzi@gmail.com

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

واژه‌های کلیدی: ساماندهی آموزش عالی، آمایش سرزمین، برنامه‌های توسعه، شباهت‌ها و تفاوت‌های سیاستی

مقدمه

امروزه نظام آموزش عالی، نقش مهم و بی‌بدیلی در توسعه علمی و فناوری در بخش‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی ایفا می‌کند؛ درعین‌حال، ایفای این نقش بااهمیت همواره با تغییرات و روندهای جدیدی روبرو است. در این زمینه، راویندر رنا [۵](۲۰۱۰) بیان می‌کند که طبق پیش‌بینی سازمان توسعه و همکاری اقتصادی [۶] تا سال ۲۰۳۰، مشارکت دانشجویان در نظام‌های آموزش عالی گسترش خواهد یافت، جمعیت دانشجویی زنان به‌صورت قابل‌ملاحظه‌ای رشد پیدا می‌کند، ترکیب جمعیت دانشجویی، متنوع‌تر خواهد شد (با تعداد بیشتر دانشجویان بین‌المللی، پاره‌وقت و...)، نگرش‌ها و سیاست‌های مربوط به دسترسی آموزش عالی و همچنین آگاهی در میان گروه‌های مردم تغییر خواهد کرد و حضور اساتید و کارکنان پاره‌وقت، افزایش خواهد یافت"(رنا،۲۰۱۰:۷)؛

بنابراین، ایفای نقش بااهمیت آموزش عالی در توسعه‌ی علمی و فناوری جامعه، ارتباط عمیقی باسیاست‌هایی خواهد داشت که همراه با برنامه صورت می‌گیرند؛ چراکه برنامه‌ریزی موجب هماهنگی فعالیت‌ها توسط نهادهای اجرایی، آمادگی برای اتخاذ تصمیمات و همچنین تنظیم صحیح راهبردهای اجرایی اهداف کلی سیاست‌ها در کشور می‌شود. در این میان، یکی از برنامه‌ریزی‌هایی که به‌صورت منظم، پایدار و مبتنی بر نیازها و مزیت‌های ملی و منطقه‌ای نقش ایفا می‌کند و اهمیت زیادی در توسعه کمی و کیفی نظام آموزش عالی دارد، برنامه‌ریزی آمایش سرزمین است؛"آمایش سرزمین نوعی برنامه‌ریزی بلندمدت است که شامل تنظیم روابط و کنش‌های متقابل بین عوامل انسانی، اقتصادی و عوامل محیطی به‌منظور ایجاد سرزمینی مبتنی بر بهره‌گیری بهینه و پایدار از استعدادهای انسانی و محیطی است"(قادری و کسایی،۱۳۹٤:۳۸)؛ از طرفی آمایش آموزش عالی به‌عنوان زیرمجموعه برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، با تأکید بر قابلیت‌ها و توانمندی‌های منطقه‌ای به ساماندهی نقش‌ها و مسئولیت‌های هر زیر نظام آموزش عالی با رویکرد سرزمینی(مکانی) می‌پردازد و هدف آن ایجاد تعادل در توسعه آموزش عالی با توجه به وضعیت موجود منابع و امکانات محیطی است. در آمایش آموزش عالی، استقرار نظام آموزش عالی کشور مبتنی بر آمایش سرزمین و توسعه مأموریت‌گرایی آن؛ دسترسی همگانی به آموزش عالی

[5] Ravinder rena
[6] The organization for economic coorperation and development

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

برخوردار از کیفیت؛ بهره‌گیری از ظرفیت استان‌ها و مناطق مختلف کشور در توسعه آموزش عالی و توجه به متناسب‌سازی آموزش‌ها و تربیت نیروهای متخصص با نیازهای منطقه‌ای، ازجمله ملاحظات سیاست‌های آمایش آموزش عالی در کشور است(طرح آمایش آموزش عالی،۱۳۹٤)

بااین‌وجود، گسست بین آمایش سرزمین و سیاست‌های کلان علم و فناوری در کشور، عدم طراحی آمایش آموزش عالی با رویکرد همه سونگر در چارچوب توسعه فضایی در کشور و مفهوم‌پردازی آمایش در جزیره‌ای به وسعت دید اعضای کمیته آمایش هر استان(آهنچیان،۱۳۹۱)؛ عدم وجود چارچوب و اندیشه‌ای به‌منظور سازمان‌دهی مؤثر و توسعه دانشگاه‌ها و آموزش عالی(لطیفی،۱۳۸۸)؛ ضعف مبانی نظری و تحلیلی عمیق برای طراحی، استقرار، ارزیابی و از همه مهم‌تر، استمرار مطالعات آمایش آموزش عالی در کشور (مهر علیزاده و همکاران،۱۳۹۲)؛ تنوع مقوله‌ها از مفهوم آمایش آموزش عالی و ابهام مفهومی آمایش آموزش عالی در میان برنامه‌ریزان و مجریان(ثمری و گرایی نژاد،۱۳۹۲)؛ فقدان برنامه‌ریزی جامع برای همه زیرنظام‌های آموزش عالی و تبعیت زیرنظام‌ها از الزامات طرح آمایش آموزش عالی(نیلی،۱۳۹۲) و سیر تحولات برنامه‌ریزی توسعه در ایران و تغییر مفهوم آمایش سرزمین در این برنامه‌ها(لطیفی،۱۳۸۸)، ازجمله چالش‌ها و مسائلی است که توجه به ساماندهی آموزش عالی با تأکید بر سیاست‌های آمایش سرزمین در کشور را ضروری ساخته است؛ از این رو، مفهوم «آمایش آموزش عالی» با تغییرات متفاوتی روبرو بوده است؛ به‌طوری‌که معنای این مفهوم در برنامه‌های توسعه پیش از انقلاب، بیشتر با مطالعات آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای، یکسان تلقی شده و در برنامه‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی، به‌خصوص در سال ۱۳۸۸، به‌عنوان یک طرح مستقل از آمایش سرزمین و یکی از برنامه‌های اصلی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری مطرح شده است(ثمری و گرای‌نژاد،۱۳۹۲)؛ از سوی دیگر؛ یک نوع، ابهام مفهومی در خصوص آمایش آموزش عالی و ساماندهی آن، در برنامه‌های توسعه و اسناد بالادستی کشور، وجود دارد؛ با توجه مطالب ذکرشده و اهمیت و ضرورت موضوع آمایش سرزمین در نظام آموزش عالی کشور، پژوهش‌های متعددی در قالب شناسایی مفهوم آمایش آموزش عالی و جایگاه آن در آمایش سرزمین (ثمری و گرایی نژاد(۱۳۹۲)؛ بنی سی و آذری(۱۳۹۲)؛ طاهری و همکاران(۱۳۹٤)؛ وحیدی(۱۳۷۳) و بوذری(۱۳۹۵)، آسیب‌شناسی آمایش آموزش عالی(صالحی عمران و تجری(۱۳۹۲)، مهرعلیزاده و همکاران(۱۳۹۲) وخوشنویسان و ساعدی(۱۳۹۵)،خط‌مشی‌ها و الزامات آمایش آموزش عالی در ایران (بهجتی اردکانی و همکاران(۱۳۹۵)؛ میر فردی(۱۳۹۲) و نیلی(۱۳۹۲)، جایگاه آمایش آموزش عالی در برنامه‌های توسعه قبل و پس از انقلاب (مهر علیزاده و حسن‌زاده(۱۳۹۲) و صالحی عمران و همکاران(۱۳۹۱)، مهر علیزاده و همکاران(۱۳۹۲) صورت گرفته است.

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

بدین ترتیب، با توجه به توضیحات فوق، بررسی حاضر درصدد آن است که با استفاده از مبانی نظری و پیشینه تحقیق، اسناد و مدارک برنامه‌های توسعه قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی را در خصوص تجربه‌ی آمایش آموزش عالی کشور، موردبررسی قرار دهد و اهداف، خط‌مشی‌ها و اقدامات مرتبط با آمایش آموزش عالی ایران را در طول برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب اسلامی، شناسایی کرده و آن‌ها را تحلیل و مقایسه نماید؛ چراکه دوره‌های قبل و بعد از انقلاب اسلامی، به تبعیت از شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، همواره با تغییرات و دگرگونی‌هایی هموار بوده است که منجر به بروز تفاوت‌ها و شباهت‌ها در خصوص وضعیت ساماندهی آموزش عالی در کشور شده است؛ ازاین‌رو، سؤالات اصلی پژوهش، براین اساس استوار است که با توجه به برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب اسلامی، ساماندهی آموزش عالی مبتنی بر رویکرد و برنامه‌ریزی آمایش سرزمین چگونه می‌باشد؟ رویکرد آمایش آموزش عالی در برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب اسلامی دارای چه شباهت‌هایی است؟ رویکرد آمایش آموزش عالی در برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب اسلامی دارای چه تفاوت‌هایی است؟

مبانی نظری پژوهش

۱)آمایش، مفاهیم و ضرورت‌ها

مفهوم آمایش، مربوط به " مسئله هماهنگی یا ادغام مکانی"، از طریق استراتژی مبتنی بر سرزمین است. (کالینگروث و نادین[7]۲۰۰۶،۷:۸۱)

درواقع، بررسی ادبیات و مبانی نظری در خصوص آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی فضایی،گویای این واقعیت است که آمایش سرزمین را می‌توان تصویر سازمان فضایی مطلوب در افق توسعه‌یافتگی ویا سند مدیریت توسعه‌ای تلقی نمود که چشم‌انداز کلی توزیع جغرافیایی جمعیت و ترکیب مناسب فعالیت‌های ناظر بر بهره‌برداری از سرزمین و تأمین نیازهای جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی را در قلمرو سرزمین مشخص می‌سازد. برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، مشارکتی، زیست‌محیطی ارضی و مبتنی بر اکوسیستم است که شامل ارزیابی عوامل مرتبط با پایداری(به‌عنوان‌مثال، پذیرش اجتماعی، پایداری اقتصادی، پایداری محیط‌زیست) و همچنین تأثیرات اجتماعی(دسترسی به منابع زمین، وضعیت تغذیه، وضعیت سلامت و آموزش) است؛ "(مترنیچ[8]۲۰۱۸،۸:۸)؛ در همین چارچوب، با توجه به تلقی‌های متفاوت از آمایش سرزمین مبنی بر این‌که آن را یک رویکرد یا نوعی برنامه‌ریزی و سند مدیریت توسعه‌ای قلمداد نمایم، تعریف این مفهوم و رویکرد، متفاوت خواهد بود. در این

[7] Cullingworth and Nadin
[8] Metternicht

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]
[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

راستا با توجه به تلقی‌های گوناگون از این مفهوم با عنوان رویکرد یا نوعی برنامه‌ریزی و سند مدیریت سرزمین از یک‌سو، و از سوی دیگر تفاوت‌های نظری در تخصص‌های گوناگون و همچنین سیر تطور مفهومی در بازه‌های زمانی مختلف، تعریف این مفهوم با تغییرات و تحولاتی مختلفی همراه بوده است۹؛ در این راستا مفهوم آمایش سرزمین دربرگیرنده سه مؤلفه فضا(مکان)، فعالیت و انسان است. که هدف آن مدیریت فضا به‌عنوان عامل

[۹] جهت مطالعه بیشتر به اسناد و مطالعات برنامه آمایش سرزمین در سازمان برنامه و بودجه کشور، رجوع شود. همچنین با توجه به نبود اجماع و توافق در خصوص تعاریف، رویکرد و شیوه برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری، تعاریف و مفاهیم گسترده‌ای این نوع از مقوله در دوره‌های زمانی مطرح شده است، بطوریکه از دهه پنجاه تاکنون این مقوله دارای تغییر و تحولات مفهومی شده است که در ادامه و به تفکیک دوره‌های مختلف تشریح شده است(به نقل از مصاحبه با هدایت درویشی، کارشناس امور آمایش سرزمین سازمان برنامه و بودجه کشور)

تعریف دهه پنجاه از آمایش: برنامه‌ریزی و سازمان دادن نحوه اشغال فضا و تعیین محل سکونت انسان‌ها و محل فعالیت‌ها و تجهیزات و همچنین کنش‌های بین عوامل گوناگون نظام اجتماعی و اقتصادی.

تعریف دهه شصت از آمایش: آمایش سرزمین، تنظیم رابطه بین انسان، فضا و فعالیت‌های انسان در فضا به‌منظور بهره‌برداری منطقی از جمیع امکانات در جهت بهبود وضعیت مادی و معنوی اجتماع بر اساس ارزش‌های اعتقادی با توجه به سوابق فرهنگی و ابزار علم و تجربه در طول زمان می‌باشد.

تعریف دهه هفتاد از آمایش: آمایش سرزمین مهندسی ترتیبات بهره‌برداری بهینه از ظرفیت‌های اجتماعی و طبیعی می‌باشد.

تعریف دهه هشتاد از آمایش: تنظیم کنش متقابل بین عوامل انسانی و عوامل محیطی به‌منظور ایجاد سازمان سرزمینی مبتنی بر بهره‌گیری بهینه از استعدادهای انسانی و محیطی؛ آمایش سرزمین، نامیده می‌شود. آمایش سرزمین در چارچوب اصول مصوب، از طریق افزایش کارآیی و بازدهی اقتصادی، گسترش عدالت اجتماعی، رفع فقر و محرومیت و برقراری تعادل و توازن در برخورداری از سطح معقول توسعه و رفاه در نقاط و مناطق جغرافیایی، ایجاد نظام کاربری اراضی متناسب با اهداف توسعه متعادل و حفظ محیط‌زیست، ایجاد و تحکیم پیوندهای اقتصادی درون و برون منطقه‌ای و هماهنگ‌سازی تأثیرات فضایی- مکانی سیاست‌های بخشی و سیاست‌های توسعه مناطق و محورهای خاص به‌گونه‌ای عمل می‌کند که بتواند اهداف چشم‌انداز بلندمدت توسعه کشور و مدیریت یکپارچه سرزمینی را محقق سازد. تعریف دهه نود از آمایش:آمایش سرزمین به‌عنوان مهندسی تدابیر توسعه در قلمروهای سرزمینی با تأکید بر تنظیم سازگاری و تناسب میان جمعیت، محیط زیست، فعالیت‌ها و مزیت‌ها در یک رویکرد کل‌نگر و راهبردی و مبتنی بر ظرف زمان تعریف می‌شود آمایش سرزمین، در سطحی فراتر از یک طرح یا برنامه قرار داشته و مبتنی بر یک انگاره اصلی و سنجش "قابلیت‌ها"، "شایستگی‌ها"، "چالش‌ها" و "نیازها"، نه در چارچوب یک «پروژه» که در مقام یک «راهبر توسعه» نسبت به ارائه نقشه سازمان فضایی-مکانی مطلوب کشور و مجموعه راهبردها، سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های موردنیاز برای نیل به چشم‌انداز بلندمدت توسعه ملی، اهتمام می‌نماید.

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

یکپارچگی، هم‌افزایی و تعادل بخشی برای مجموعه اقدامات توسعه در قلمرویی مشخص و البته در هماهنگی و همیاری با قلمروهای مجاور است.(صرافی،۱۳۹۳: ۱۷) . بدین ترتیب، مفهوم آمایش را می‌توان مترادف با برنامه‌ریزی منطقه‌ای دانست که از طریق اتخاذ استراتژی‌های مبتنی بر سرزمین، به مسئله حفاظت از محیط‌زیست و بهره‌برداری عقلانی از امکانات، منابع و فرصت‌های مناطق مختلف توجه می‌کند و از طریق آن می‌توان به برنامه‌ریزی توسعه کشور در ابعاد متعدد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیست‌محیطی اقدام نمود(صالحی عمران و همکاران،۱۳۹۲)

۲)مفهوم آمایش در نظام آموزش عالی

دانشگاه نمی‌تواند همچون جزیره‌ای باشد که در یک مکان واقع شده و به‌تنهایی فعالیت‌هایی را انجام می‌دهد؛ بلکه دانشگاه در فضایی استقرار می‌یابد که باید برای بهره‌گیری از آن فضا، برنامه‌ریزی داشته باشد و به قابلیت‌ها و امکانات آن توجه کند؛ فضایی که به‌طور فعال بخشی از آن(منطقه، کشور و جهان) محسوب می‌شود(بارنت۲۰۱۸،۱۰)؛ در این میان، یک ابزار مهم برای دستیابی به توسعه پایدار و برنامه‌ریزی مکانی متناسب با آن، آموزش است که برابری اجتماعی را ارتقاء می‌بخشد، حفاظت از محیط‌زیست را تضمین می‌کند و پایداری اقتصادی را ترغیب می‌کند"(نوین۲۰۰۸،۱۱:۵۰) با توجه به تعاریف و نکات مطرح‌شده در خصوص مفهوم آمایش و برنامه‌ریزی فضایی(مکانی)، بررسی مطالب فوق‌الذکر، نشان‌دهنده اهمیت مبحث آمایش در یک سیستم آموزش عالی است؛

درواقع، آمایش آموزش عالی نیز به‌عنوان زیرمجموعه برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، با انجام مطالعات آمایش توسط شرکت ستیران ۱۲در کشور آغاز شد؛ در مطالعات ستیران درزمینه آموزش عالی، ابتدا سیاست‌های جاری دولت مبنی بر کاهش سهم نسبی تهران از فعالیت‌های دانشگاهی، طرح‌های دانشگاه‌های در دست مطالعه یا اجرا (در استان‌های سیستان و بلوچستان، همدان، رشت، ساری، کرمانشاه و کرمان) و طرح‌های جدیدی همچون دانشگاه کار و دانشگاه آزاد، دانشگاه تربیت معلم و مانند آن‌ها بررسی شد(فرهمند،۱۳۹۲)؛ در ادامه این حرکت، موضوع مطالعات آمایش آموزش عالی کشـــور در حوزه معاونت آموزشی وقت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

[10] Barnett

[11] Nevin

[۱۲] شرکت مهندسان مشاوران ستیران(ست اینترنشنال،۱۹۹٦) یک شرکت سهامی خاص ایرانی-فرانسوی است که پژوهش‌های متعددی در زمینه‌های راه و ترابری، نفت و گاز و مطالعات زیست محیطی و خدمات مربوط به آن، انجام داده است.

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

کشور طی سال‌های ۱۳۸۷ آغازشده اســـت؛ درواقع، در آمایش آموزش عالی، "توزیع فضایی مؤسسات آموزش عالی، و توزیع جغرافیایی دانشجویان، اعضای هیأت علمی و متناسب و متوازن‌سازی آن‌ها در سطح کل کشور با نگاهی به ظرفیت‌ها، پتانسیل‌ها و مزیت‌های رقابتی مناطق مدنظر قرار می‌گیرد. مسئولیت توجه به متناسب‌سازی آموزش‌ها و تربیت نیروهای متخصص با نیازهای منطقه‌ای بر عهده دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی در پهنه کشور است"(طرح آمایش آموزش عالی،۱۳۹٤: ج)؛ براین اساس می‌توان گفت یک رابطه دو سویه میان آمایش سرزمین و ساماندهی آموزش عالی برقرار است و درعین‌حال که فعالیت‌های آموزش عالی دارای اثراتی مهم بر اهداف آمایش سرزمین است، برنامه آمایش سرزمین، یک راهنمای تنظیم برای ساماندهی نهادها و مؤسسات آموزش عالی است(ثمری و گرایی نژاد،۱۳۹۲)؛ به‌این‌ترتیب، طرح ساماندهی آموزش عالی نیز در طول آمایش آموزش عالی معنا می‌یابد؛ در این میان، آنچه اهمیت دارد این است که صرفاً تدوین برنامه و فراهم کردن برخی مقدمه‌ها همچون تعیین اهداف و سیاست‌ها و شاخص‌ها در اسناد بالادستی، موجب تبدیل برنامه آمایش آموزش عالی به توسعه و گسترش مبتنی بر آمایش در نظام آموزش عالی کشور نخواهد شد و آنچه اهمیت دارد، اجرای سیاست‌های آمایش آموزش عالی مبتنی بر نیازسنجی و شناسایی واقعیت‌های محیطی است؛ همچنین، هرگونه توزیع و ساماندهی فضایی عناصر بخش آموزش عالی بایستی مبتنی بر تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری برخاسته از زمینه و واقعیت‌های جغرافیایی سرزمین باشد؛ در همین چارچوب، آمایش در نظام آموزش عالی کشور، آمایش آموزش عالی در نقشه جامع علمی کشور و سند آموزش عالی کشور مبتنی بر آمایش، بر ایجاد تعادل در توسعه آموزش عالی با توجه به وضعیت موجود منابع و امکانات محیطی، طراحی الگوی گسترش آموزش عالی کشور متناسب با حوزه‌های اولویت‌دار علم و فناوری، رصد دائمی ظرفیت‌های محیطی و اقتضائات اجتماعی و تنظیم ظرفیت دانشگاه‌ها در مقاطع و حوزه‌های مختلف علمی متناسب با رتبهٔ علمی آن‌ها و نیازهای حال و آینده بر اساس اصول و ملاحظات آمایش سرزمین، تخصیص منابع به مؤسسات آموزشی و پژوهشی با لحاظ نمودن اصول تمرکززدایی و مأموریت‌گرایی در موضوعات موردنیاز هر منطقه کشور و بازنگری در توسعه کمی و کیفی رشته‌های علوم انسانی و میزان پذیرش دانشجو بر اساس نیازهای جامعه، تأکید دارد.

سؤالات پژوهش

با توجه به موضوع اصلی پژوهش، در این مقاله سعی بر آن است که به سؤالات زیر پاسخ داده شود:

۱.وجوه شباهت برنامه‌های توسعه‌ی قبل از انقلاب در رویکرد آمایش آموزش عالی، کدامند؟

۲. وجوه شباهت برنامه‌های توسعه‌ی بعد از انقلاب در رویکرد آمایش آموزش عالی، کدامند؟

۳. وجوه تفاوت برنامه‌های توسعه‌ی قبل از انقلاب در رویکرد آمایش آموزش عالی، کدامند ؟

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

٤. وجوه شباهت برنامه‌های توسعه‌ی بعد از انقلاب در رویکرد آمایش آموزش عالی، کدامند ؟

۵. شباهت‌ها و تفاوت‌های « رویکرد آمایش آموزش عالی» در برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب اسلامی، کدام‌اند؟

روش پژوهش

این پژوهش از نوع پژوهش‌های اکتشافی است که روش‌شناسی آن مبتنی بر شیوه تحلیل محتوای استقرایی و با بهره‌گیری از روش‌شناسی کیفی به دنبال واکاوی و احصاء گزاره‌های راهبردی ساماندهی آموزش عالی و مقایسه همپوشانی و تفاوت این‌گونه گزاره‌ها مبتنی بر رویکرد آمایش سرزمین است؛ بر این اساس، واحد تحلیل پژوهش، محتوا و مفاد برنامه‌های عمران و توسعه قبل و بعد انقلاب بوده که تعداد این برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب، ۵ برنامه عمرانی و بعد از انقلاب ٦ برنامه توسعه بوده است؛ اسناد مورد تحلیل در این پژوهش که به‌صورت یک نمونه هدفمند و در دسترس برای مطالعه و بررسی انتخاب شدند، در جدول (۱)، آمده است؛ این اسناد شامل قانون، لایحه، مبانی نظری و مستندات، گزارش‌های ارزیابی عملکرد و گزارش‌های اقتصادی برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب است.

جدول۱. اسناد موردبررسی در پژوهش

ردیف	عنوان سند	سال
۱	قانون برنامه عمرانی اول	۱۳۲۷
۲	گزارش مدیرعامل سازمان برنامه (آقای دکتر مشرف نفیسی) درباره عملیات سازمان برنامه هفت‌ساله اول عمرانی	۱۳۲۸
۳	قانون برنامه توسعه هفت‌ساله دوم عمرانی	۱۳۳٤
٤	لایحه برنامه عمرانی دوم کشور	۱۳۳۳
۵	گزارش اجرای برنامه هفت‌ساله دوم عمرانی	۱۳٤۳
٦	قانون برنامه عمرانی سوم کشور	۱۳٤٦
۷	گزارش ارزیابی عملکرد برنامه سوم عمرانی	۱۳٤٦

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

۸	قانون برنامه عمرانی چهارم کشور	۱۳٤٦
۹	گزارش ارزیابی از برنامه چهارم عمرانی و دورنمای بیست‌ساله و چارچوب برنامه پنجم	۱۳۵۱
۱۰	برنامه عمرانی پنجم، هدف‌های اساسی، اصول و خط‌مشی‌ها	۱۳۵٦
۱۱	قانون برنامه عمرانی پنج‌ساله پنجم	۱۳۵۱
۱۲	گزارش عملکرد برنامه پنجم عمرانی کشور	۱۳۵٦
۱۳	قانون برنامه اول توسعه اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران	۱۳۷٦
۱٤	گزارش عملکرد برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران	۱۳۷۲
۱۵	مستندات برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران	۱۳۷۲
۱٦	گزارش عملکرد چهار سال اول برنامه دوم توسعه	۱۳۷۸
۱۷	مستندات برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران	۱۳۷۲
۱۸	هدف‌ها، خط‌مشی‌های اساسی، سیاست‌ها و برنامه‌های اجرائی بخش‌های اقتصادی در برنامه دوم توسعه	۱۳۷٤
۱۹	سند برنامه سوم توسعه اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی	۱۳۷۸
۲۰	مستندات برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، نظام برنامه‌ریزی برنامه سوم	۱۳۷۷
۲۱	مبانی نظری و مستندات برنامه چهارم توسعه	۱۳۸۳
۲۲	گزارش اقتصادی و نظارت بر عملکرد چهارساله برنامه چهارم توسعه	۱۳۸۹
۲۳	سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	۱۳۸٦
۲٤	گزارش عملکرد قانون برنامه پنجم توسعه در سال ۱۳۹٤	۱۳۹۵
۲۵	قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱٤۰۰ - ۱۳۹٦)	۱۳۹۵

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

۲۶	سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران(۱۳۹۵-۱۳۹۹)	۱۳۹٤
۲۷	اسناد برنامه ششم توسعه(نظام‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها)	۱۳۹۵
۲۸	سند راهبردی پژوهش و فناوری برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی	۱۳۹۵
۲۹	گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سال ۱۳۹٦	۱۳۹٦

همچنین، روش و ابزار گردآوری داده‌ها مبتنی بر روش اسنادی و کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از فیش و چک لیست‌ها[۱۳] بوده است که به‌صورت چک‌لیست‌های موضوعی(آموزش عالی)و موضعی(برنامه‌های عمران و توسعه) طبقه بندی شده است.

مبتنی بر اینگونه طبقه‌بندی داده‌ها، تجزیه و تحلیل داده‌ها مبتنی بر روش تحلیل محتوای کیفی است، مبتنی بر طبقه‌بندی مذکور(موضوعی و موضعی) تعداد ۲۷کد(فیش) واکاوی شده است که به‌منظور فروکاستن و تقلیل این فیش‌ها و گزاره‌ها به مفاهیم/ گزاره‌ها از دو اصل "همپوشانی" و "تباین و تفاوت" بهره‌گیری شده است؛ به عبارتی گزاره‌هایی که در ابعاد موضوعی و موضعی دارای هم‌راستایی و ناهمراستایی بوده شناسایی و در یک دسته‌بندی قرار داده شده است در همین راستا و در گام بعد این گزاره‌ها و مفاهیم با توجه به اصول بیان شده به ۷ مقوله راهبردی تقلیل پیدا کرده است.؛ در ادامه و در جدول(۲)، **شرح** استخراج مقوله «گسترش آموزش عالی» به‌عنوان نمونه، نشان داده شده است.

[۱۳] با توجه به تعدد، تکثر و گستردگی واحد تحلیل پژوهش که شامل برنامه‌های عمرانی و توسعه‌ای قبل و بعد از انقلاب بوده از یک‌سو و از سوی دیگر، اتخاذ رویکرد جامع در اینگونه برنامه‌ها که بخش‌های موضوعی متنوعی(همچون کشاورزی، فرهنگ و ایرانگردی، قضا و نظام اداری و اجرایی، سیاست‌های بازار و توسعه انسانی، سیاست‌های مالی و بودجه، آموزش و پرورش،آموزش فنی حرفه‌ای و غیره) را در برگرفته است؛ فیش‌برداری و چک‌لیست، صرفاً بر اساس بخش‌ها و برنامه‌های مرتبط با" آموزش عالی" بوده است و از پرداختن به سایر موضوعات مرتبط با آموزش در بخش‌های مختلف برنامه‌های توسعه، اجتناب به‌عمل‌آمده است؛ بنابراین ملاک عمل فیش‌برداری و تعیین بخش و ابعاد بر اساس بخش‌های مرتبط با آموزش عالی بوده است.

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

جدول ۲.شرح استخراج مقوله «مدیریت آموزش عالی»

	واحد معنایی	مفاهیم	مقوله
۱	یکی از سیاست‌ها و خط‌مشی‌های اجرایی در بخش آموزش عالی برنامه ششم عمرانی، اجتناب از اعطای درجات دانشگاهی به‌وسیله سازمان‌های اجرایی اعم از دولتی و یا خصوصی و واگذاری این امر به مؤسسات دانشگاهی و مؤسسات آموزش عالی ذی‌صلاح می‌باشد»	اختیارات سازمان‌های اجرایی و مؤسسات آموزش عالی	مدیریت آموزش عالی
۲	« تعدد مراکز تصمیم‌گیری در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و مشخص نبودن حدود وظایف هریک از آن‌ها در مورد مسائل آموزش عالی، یکی از نقاط ضعف بخش آموزش عالی در برنامه اول توسعه می‌باشد».	تعداد مراکز تصمیم‌گیری در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی	
۳	«یکی از نقاط قوت بخش آموزش عالی در برنامه اول توسعه عبارت است از: فراهم بودن زمینه‌های مساعد برای اعمال سیاست‌هایی که منجر به تحقق عدالت اجتماعی در آموزش عالی و جذب تعداد قابل توجهی از دانشجویان مناطق محروم به دانشگاه‌ها می‌گردد».	عدالت اجتماعی در دسترسی به آموزش عالی	
٤	«یکی از نقاط قوت بخش آموزش عالی در برنامه اول توسعه، فراهم بودن زمینه اعمال سیاست عدم تمرکز در آموزش عالی و انطباق آن با نیازهای منطقه از طریق هیئت امنا می‌باشد».ا	تمرکززدایی در فعالیت‌های اجرایی آموزش عالی	
٥	«طبق مستندات برنامه دوم توسعه، عملکرد نرخ بهره‌برداری از ظرفیت‌های فیزیکی در سال‌های ۱۳٦۸-٦۹ (در برنامه اول توسعه)، به ترتیب به ۱۷٤ درصد(۱/۷) و ۱۸۷ درصد_۱/۹) برابر رسید که به ترتیب ۱۰ و ۲۱ درصد بیش از هدف تعیین‌شده در برنامه بوده است».	استفاده بهینه از ظرفیت‌های فیزیکی	
٦	«یکی از اهداف کیفی برنامه دوم توسعه در بخش آموزش عالی و تحقیقات، تسهیل دسترسی به آموزش عالی در مناطق محروم و تحقق عدالت اجتماعی در ایجاد فرصت‌های آموزشی و توسعه و تقویت آموزش عالی در مناطق مستعد محروم و مراکز استان‌ها به‌غیراز تهران، بوده است».	عدالت اجتماعی در دسترسی به آموزش عالی	

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

ردیف	واحد معنایی	کدگذاری	مقوله
۷	« توسعه و وظایف و افزایش اختیارات هیئت‌های امنا و دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، یکی از اهداف کیفی برنامه دوم توسعه در بخش آموزش عالی و تحقیقات می‌باشد».	**اختیارات سازمان‌های اجرایی و مؤسسات آموزش عالی**	
۸	**«یکی از اهداف کیفی برنامه دوم توسعه در بخش آموزش عالی و تحقیقات، فراهم نمودن فرصت‌های یکسان برای دسترسی داوطلبان مستعد آموزش عالی می‌باشد».**	**عدالت اجتماعی در دسترسی به آموزش عالی**	
۹	**«عدم استقلال دانشگاه‌ها و غیر مؤثر بودن آن‌ها در سیاست‌گذاری‌های کلان علمی ازجمله مشکلات و نارسایی‌های بخش علوم و فناوری در سند برنامه سوم توسعه بوده است».**	**اختیارات سازمان‌های اجرایی و مؤسسات آموزش عالی**	
۱۰	«یکی از راهکارهای اجرایی برای مشکلات و چالش‌های توسعه علوم و فناوری که در سند سوم توسعه به آن اشاره شده این است که به‌منظور تحقق تمرکززدایی در فعالیت‌های اجرایی بخش آموزش عالی، افزایش اختیارات هیات‌های امنا و شوراهای علمی و مدیریت اجرایی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی، کاهش اختیارات حوزه‌های ستادی در امور دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، تقویت ترکیب اعضا هیات‌های امنا، تعریف مسئولیت‌های متقابل دولت و هیئت‌های امنا، تدوین استانداردهای آموزش عالی، نظام آموزش عالی کشور موردبازنگری قرار می‌گیرد و لوایح، آیین‌نامه‌ها و مقررات لازم توسط وزارت تحقیقات علوم و فناوری برای طی مراحل قانونی حداکثر طی مدت یک سال به هیئت‌وزیران تقدیم می‌شود».	اختیارات سازمان‌های اجرایی و مؤسسات آموزش عالی	مدیریت آموزش عالی
۱۱	«تعدد مراکز تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری به‌عنوان یکی از نقاط ضعف بخش توسعه علوم و فناوری در قانون برنامه چهارم توسعه است؛ چراکه این امر باعث گردیده که ساختاری منسجم درزمینه سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری‌های کلان بخش وجود نداشته باشد».	تعداد مراکز تصمیم‌گیری در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی	

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

یافته‌های تحقیق

۱. مقولات و سیاست‌های استنتاجی مرتبط با آمایش آموزش عالی در برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب

همان‌طور که اشاره شد، از طریق بررسی اسناد و مدارک برنامه‌های توسعه (شامل پنج برنامه عمرانی پیش از انقلاب و شش برنامه توسعه پس از انقلاب)، هفت مقوله مرتبط با آمایش آموزش عالی تحت عناوین مطالعات و برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، گسترش آموزش عالی، تولیدات علم و فناوری، مدیریت آموزش عالی، تراز نیروی انسانی، همکاری‌های ملی و بین‌المللی و ارزیابی کیفیت آموزش عالی، بر مبنای جایگاه و نقششان در ساماندهی نظام آموزش عالی کشور، استخراج شدند و یافته‌های آن به‌قرار زیر است:

جدول۳. مقولات و سیاست‌های استنتاجی مرتبط با آمایش آموزش عالی

سیاست‌های قابل تطبیق با آمایش آموزش عالی	مقوله‌ها	ردیف	اسناد	
			برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب	برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب
۱	مطالعات و برنامه‌ریزی آمایش سرزمین	برنامه‌های دوم و چهارم توسعه	برنامه‌های اول، سوم و چهارم عمرانی	هماهنگی و تعادل منطقه‌ای
		برنامه‌های سوم، چهارم و ششم توسعه	برنامه‌های چهارم و پنجم عمرانی	برنامه‌ریزی منطقه‌ای

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

		برنامه‌های سوم، چهارم و ششم توسعه	برنامه پنجم عمرانی	برنامه آمایش سرزمین
۲	گسترش آموزش عالی	ایجاد، تکمیل و گسترش مراکز آموزشی و پژوهشی	برنامه‌های اول، دوم و چهارم عمرانی	برنامه‌های دوم و چهارم توسعه
		تعداد و نسبت دانشجویان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی	برنامه چهارم عمرانی	برنامه‌های اول، دوم، پنجم و ششم توسعه
		توزیع دانشجویان(برحسب رشته‌های آموزشی و مقاطع تحصیلی)	برنامه چهارم عمرانی	برنامه ششم توسعه
		ایجاد و توسعه رشته‌های آموزشی و دوره‌های تحصیلی	برنامه دوم و چهارم عمرانی	برنامه‌های اول ، دوم، چهارم و ششم توسعه
		عدالت اجتماعی در دسترسی به آموزش عالی	---------- ---------- ---	برنامه‌های اول و دوم توسعه

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

۳	تراز نیروی انسانی	برنامه‌های اول و ششم توسعه	برنامه پنجم عمرانی	انطباق توسعه آموزش عالی با بازار کار
		برنامه‌های اول، سوم و ششم توسعه	----------	انطباق توسعه آموزش عالی با نیازهای نیروی انسانی
٤	مدیریت آموزش عالی	برنامه‌های اول و دوم توسعه	----------	عدالت اجتماعی در دسترسی به آموزش عالی
		برنامه اول توسعه	----------	تمرکززدایی در فعالیت‌های اجرایی آموزش عالی
		برنامه‌های اول و چهارم توسعه	----------	تعداد مراکز تصمیم‌گیری در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی
٥	ارزیابی کیفیت آموزش عالی	برنامه‌های اول، دوم و ششم توسعه	----------	بررسی امکانات و تجهیزات موجود در دانشگاه‌ها و مؤسسات
		برنامه ششم توسعه	برنامه سوم عمرانی	اولویت کیفیت آموزش عالی نسبت به توسعه کمی آن

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

		برنامه‌های سوم و ششم توسعه	----------	ارزیابی علمی و اعتبارسنجی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی
		برنامه‌های دوم و ششم توسعه	----------	کیفیت محتوای برنامه‌های درسی
		برنامه‌های دوم و ششم توسعه	----------	ارتقای کیفیت نظام پذیرش دانشجو
۶	همکاری‌های ملی و بین‌المللی	برنامه‌های سوم، چهارم و ششم توسعه	برنامه سوم عمرانی	برقراری و گسترش ارتباط متقابل میان مؤسسات آموزش عالی و دیگر بخش‌ها در سطح ملی
		برنامه ششم توسعه	----------	حضور دانشجویان خارجی در دانشگاه-های کشور
		برنامه پنجم و ششم توسعه	----------	افزایش فرصت‌های مطالعاتی دانشجویان
		برنامه‌های اول، پنجم و ششم توسعه	----------	تعاملات آموزش عالی با مراکز آموزشی و پژوهشی در عرصه‌های بین‌المللی

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

۷	تولیدات علم و فناوری	برنامه‌های سوم، چهارم و ششم توسعه	----------	توسعه و اشاعه علوم و فنون در کشور
		برنامه‌های سوم ، چهارم، پنجم و ششم توسعه	----------	سیاست علمی آموزش عالی
		برنامه سوم و ششم توسعه	----------	ظرفیت‌های علمی کشور
		برنامه‌های سوم، پنجم و ششم توسعه	----------	وارداتی و غیربومی بودن فناوری‌های موجود در کشور
		برنامه چهارم توسعه	----------	تعادل بین فعالیت‌های پژوهشی در حوزه‌های بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای

۲. شباهت‌های «آمایش آموزش عالی» در برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب

۲-۱. شباهت‌های رویکرد آمایش آموزش عالی در برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب

سیاست‌های استنتاجی آمایش آموزش عالی در برخی از برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب، دارای شباهت با یکدیگر بوده‌اند که در جدول شماره(٤)، به این سیاست‌ها و برنامه‌های دارای شباهت، اشاره می‌شود:

جدول٤. شباهت‌های آمایش آموزش عالی در برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

طبق مطالعات صورت گرفته و یافته‌های به‌دست‌آمده در جدول شماره(٤)، شباهت‌های عمده برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب اسلامی در خصوص "آمایش آموزش عالی" به شرح زیر است:

در طول برنامه‌های چهارم و پنجم عمرانی قبل از انقلاب، تنظیم برنامه‌ریزی منطقه‌ای منوط به استعدادها و امکانات فیزیکی و انسانی و نیازهای منطقه‌ای، صورت گرفته است و در هر دو برنامه، تأکید بر ایجاد هماهنگی و تناسب منطقه‌ای برای کسب حداکثر سرمایه‌گذاری در سطوح مختلف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی شده است؛ به‌طوری‌که در برنامه چهارم عمرانی قبل از انقلاب، برای نخستین بار بر تهیه و تنظیم برنامه‌ریزی منطقه‌ای یا آمایشی به‌تناسب قابلیت‌های طبیعی و نیازهای مناطق، تأکید شد(صادقی،۱۳۹۳) و در برنامه پنجم عمرانی قبل از انقلاب، برنامه‌ریزی منطقه‌ای از طریق ایجاد دفاتر برنامه‌ریزی استانی و تخصیص طرح‌های ناحیه‌ای و تمرکززدایی، موردنظر قرار گرفت؛ (برنامه عمرانی پنجم، هدف‌های اساسی، اصول و خط‌مشی‌ها،۱۳٥٦: ۱۳-۱۲)

- مقایسه توزیع دانشجویان در گروه‌های تحصیلی در سال پایان برنامه عمرانی چهارم قبل از انقلاب و سومین سال برنامه عمرانی پنجم قبل از انقلاب، حاکی از آن است که در صد توزیع دانشجویان در گروه‌های پزشکی، مهندسی، هنر و علوم تربیتی، افزایش و در گروه‌های علوم اجتماعی و علوم انسانی، کاهش‌یافته است (گزارش ارزیابی از برنامه چهارم و دورنمای ۲۰ ساله،۱۳٥۱: ٤-٥)
- در برنامه اول عمرانی قبل از انقلاب، برای بالا بردن سطح معلومات فنی افراد کشور، اقدام به ایجاد آموزشگاه‌ها و دانشسراهایی در رشته‌های کشاورزی، صنایع مکانیکی و بهداشت عمومی شد(نفیسی،۱۳۲۸: ٦٤)؛ همچنین در برنامه دوم عمرانی قبل از انقلاب نیز، توسعه تعلیمات فنی و حرفه‌ای از طریق احداث آموزشگاه‌ها و کارگاه‌ها و تهیه و خرید تجهیزات و لوازم فنی و حرفه‌ای، ازجمله اهداف بخش فرهنگ بوده است و از طرفی، از جهت تعلیمات عالیه، قسمت اعظم فعالیت برنامه دوم، مصروف دانشگاه تهران و تکمیل و گسترش وسایل و تجهیزات ساختمانی آن شده است(گزارش اجرای برنامه هفت‌ساله دوم ،۱۳٤۳: ٥۸)

۲-۲. شباهت‌های رویکرد آمایش آموزش عالی در برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب

سیاست‌های استنتاجی آمایش آموزش عالی در برخی از برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب، دارای شباهت با یکدیگر بوده‌اند که در جدول شماره(٥) به این سیاست‌ها و برنامه‌های دارای شباهت، اشاره می‌شود:

جدول٥. شباهت‌های آمایش آموزش عالی در برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

مقوله‌ها	سیاست‌های دارای شباهت در آمایش آموزش عالی	برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب دارای شباهت در آمایش آموزش عالی
مطالعات و برنامه‌ریزی آمایش سرزمین	ایجاد برنامه‌ریزی منطقه‌ای	برنامه‌های سوم، چهارم و ششم توسعه
	برنامه آمایش سرزمین	برنامه‌های چهارم و ششم توسعه
گسترش آموزش عالی	تعداد و نسبت دانشجویان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی	برنامه‌های اول و دوم توسعه برنامه‌های دوم، پنجم و ششم توسعه
	ایجاد، تکمیل و گسترش مراکز آموزشی و پژوهشی	برنامه‌های دوم و چهارم توسعه
	ایجاد و توسعه رشته‌های آموزشی و دوره‌های تحصیلی	برنامه‌های چهارم و ششم توسعه
	ایجاد عدالت اجتماعی در دسترسی به آموزش عالی	برنامه‌های اول و دوم توسعه
تراز نیروی انسانی	انطباق توسعه آموزش عالی با نیازهای نیروی انسانی	برنامه‌های اول، سوم و ششم توسعه
مدیریت آموزش عالی	تعداد مراکز تصمیم‌گیری در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی	برنامه‌های اول و چهارم توسعه
ارزیابی کیفیت آموزش عالی	کیفیت محتوای برنامه‌های درسی	برنامه‌های دوم و ششم توسعه
	ارزیابی علمی و اعتبارسنجی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی	برنامه‌های سوم و ششم توسعه
همکاری‌های ملی و بین‌المللی	برقراری و گسترش ارتباط متقابل میان مؤسسات آموزش عالی و دیگر بخش‌ها در سطح ملی	برنامه‌های سوم، چهارم و ششم توسعه
	افزایش فرصت‌های مطالعاتی دانشجویان	برنامه‌های پنجم و ششم توسعه
	تعاملات آموزش عالی با مراکز آموزشی و پژوهشی در عرصه‌های بین‌المللی	برنامه‌های اول، پنجم و ششم توسعه

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

تولیدات علم و فناوری	توسعه و اشاعه علوم و فنون در کشور	برنامه‌های چهارم و ششم توسعه
	وارداتی و غیربومی بودن فناوری‌های موجود در کشور	برنامه‌های پنجم و ششم توسعه

طبق مطالعات صورت گرفته و یافته‌های به‌دست‌آمده در جدول شماره(۵)، شباهت‌های عمده برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب اسلامی در خصوص "آمایش آموزش عالی" به شرح زیر است:

– برنامه‌های سوم و چهارم توسعه بعد از انقلاب، نقطه عطفی در برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای محسوب می‌شود؛ زیرا در طول این دو برنامه به تقویت نظام برنامه‌ریزی در استان‌ها توجه جدی صورت گرفت و ساختار قانونی در نظام اجرایی واداری ایجاد شد. (مسکینی و حسن‌زاده،۱۵٦:۱۳۸۷). همچنین برنامه ششم توسعه هم، ازلحاظ ساختار برنامه‌ریزی منطقه‌ای مبتنی بر آمایش با برنامه‌های سوم و چهارم توسعه بعد از انقلاب، دارای شباهت است؛ چراکه در طول برنامه ششم هم به تدوین برنامه دانشگاه‌ها، تعیین اولویت‌های آموزش پزشکی و غیرپزشکی و توسعه برنامه رشته‌های تحصیلی مبتنی بر مزیت‌های منطقه‌ای و مأموریت هر دانشگاه، تأکید و اقدام شده است.

–. همان‌طور که در برنامه چهارم توسعه، بر محورهای رشد مستمر و پایدار، توسعه مبتنی بر دانایی جهانی، تعامل فعال با اقتصاد، محیط‌زیست و توسعه پایدار، امنیت و توسعه قضایی و تعادل و توازن منطقه‌ای کشور بر اساس موازین آمایش سرزمین برای دستیابی به قدرت اول اقتصادی، تأکید شده بود؛ [۱۴]در راستای اعمال رویکرد آمایش در نظام برنامه‌ریزی برنامه ششم توسعه هم، بر پیگیری و اجرای دو مقوله خاص، تأکید و توجه شده است: اول تعریف موضوعات خاص مکان محور (پروگرام‌های آمایشی) و تدوین برنامه عملیاتی تحقق آن‌ها باهدف تعادل بخشی به سازمان فضایی کشور و دوم اعمال رویکرد آمایش در برنامه‌های راهبردی و عملیاتی بخش‌ها توسط دستگاه‌های ملی ذی‌ربط[۱۵]

– یکی از اهداف کمی آموزش عالی در برنامه دوم توسعه، رشد جمعیت دانشجویی دوره‌های تحصیلات تکمیلی بیش از دوره‌های کارشناسی است؛ در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه هم یکی از مهم‌ترین اقدامات بخش آموزش عالی کشور، افزایش سهم دانشجویان دوره‌های کاردانی و تحصیلات تکمیلی با کاهش سهم دانشجویان

[۱۴] مبانی نظری و مستندات برنامه چهارم توسعه، ۱۳۸۳: ۳

[۱۵] اسناد برنامه ششم توسعه(نظام‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها)، ۱۳۹۵: ٤٦

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

مقطع کارشناسی، بوده است[۱۶]؛ در برنامه اول توسعه، تعداد دانشجویان حضوری در سال ۱۳۶۹(۱۰ درصد) و تعداد دانشجویان غیرحضوری(٤١ درصد) بیشتر از تعداد تعیین‌شده در برنامه است. چنین افزایشی در طول برنامه دوم توسعه هم اتفاق افتاده است؛ به‌طوری‌که در برنامه دوم توسعه، تعداد کل دانشجویان کشور در ۱۳۷۳ با نرخ متوسط سالانه‌ای برابر با ۲.۹ در سال ۱۳۷۸ افزایش‌یافته است [۱۷]

–همان‌طور که در برنامه چهارم توسعه بر رشد سریع آموزش عالی به لحاظ ایجاد و گسترش رشته‌های مختلف علمی و دوره‌های تحصیلات تکمیلی، تأکید شده است؛ [۱۸]توسعه دوره‌های تکمیلی برای اعضای هیات علمی مانند فلوشیپ ، پسادکترا و فرصت‌های مطالعاتی چندماهه در حوزه اخلاق حرفه‌ای یکی از اقدام‌های اساسی آموزش عالی در برنامه ششم توسعه است.[۱۹]

– در برنامه اول توسعه، کم‌توجهی به منابع انسانی به‌عنوان زیربنای برنامه‌های توسعه در سطوح سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و تخصیص اعتبارات، یکی از مشکلات بیرونی بخش آموزش عالی، مطرح‌شده بود، در برنامه سوم توسعه هم، استفاده محدود از نیروی انسانی متخصص (فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌ها) در بخش تولید و عدم تناسب استفاده از نیروها در بخش صنعت، کشاورزی و خدمات ازجمله مسائل و مشکلات بخش علوم و فناوری کشور عنوان‌شده است[۲۰]، این در حالی است که طبق مستندات پشتیبان برنامه ششم توسعه، پایین بودن سطح تعامل آموزش عالی با نیازهای بخش‌های اقتصادی اجتماعی کشور ازجمله چالش‌هایی است که آموزش عالی کشور با آن مواجه است[۲۱]

– در طول برنامه اول و دوم توسعه، ایجاد فرصت‌های یکسان برای دسترسی به آموزش عالی در مناطق مستعد محروم و مراکز استان‌ها و همچنین جذب تعداد قابل‌توجهی از دانشجویان مناطق محروم به دانشگاه‌ها ازجمله اهداف و سیاست‌های بخش آموزش عالی بوده است[۲۲]

---

[۱۶] هدف‌ها، خط‌مشی‌های اساسی، سیاست‌ها و برنامه‌های اجرائی بخش‌های اقتصادی در برنامه دوم توسعه، ۱۳۷٤: ۲۵–۷؛

[۱۷] مستندات برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۲، ص ۷–۸

[۱۸] گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۸ و نظارت بر عملکرد چهارساله برنامه چهارم توسعه، ۱۳۹۰: ٦۰۷

[۱۹] سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران(۱۳۹۵–۱۳۹۹)، ۱۳۹٤: ۳۹۷

[۲۰] گزارش عملکرد برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۲: ۱۵۰–۱۵۱

[۲۱] سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران(۱۳۹۵–۱۳۹۹)، ۱۳۹٤: ص ۳۸۹

[۲۲] هدف‌ها، خط‌مشی‌های اساسی، سیاست‌ها و برنامه‌های اجرائی بخش‌های اقتصادی در برنامه دوم توسعه، ۱۳۷٤: ۲۲–۷

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

– در برنامه اول و چهارم توسعه، تعدد مراکز تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و مشخص نبودن حدود وظایف هریک از آن‌ها، ازجمله نقاط ضعف بخش آموزش عالی و توسعه علوم فناوری است

– انطباق محتوای برنامه‌های درسی رشته‌های مختلف آموزشی با مقتضیات ناشی از توسعه علوم و تکنولوژی جامعه ازجمله اهداف کیفی بخش آموزش عالی و تحقیقات در برنامه دوم توسعه بوده است[۲۳]؛ همچنین در برنامه ششم توسعه هم بر متنوع سازی مدارک و برنامه‌های درسی برای پاسخگویی به نیازهای جامعه و منظور نمودن ملاک میزان اجرای دوره‌های کارورزی و صلاحیت حرفه‌ای در کیفیت دوره‌های آموزشی، تأکید شده است[۲۴]

– یکی از سیاست‌های مطرح توسعه علوم و فناوری در سند برنامه سوم توسعه، سازمان‌دهی امور اعتبارسنجی و ارزیابی علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی بوده است که مورداجرا قرار نگرفت[۲۵]. همین سیاست بار دیگر در برنامه ششم توسعه تحت عنوان " نهادینه‌سازی ارزیابی درونی و بیرونی در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و رتبه‌بندی و اعتباربخشی آن‌ها"، مورد تأکید و توجه جدی قرارگرفته است.[۲۶]

– در برنامه سوم توسعه، بر گسترش تحقیقات در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی و ایجاد شرکت‌های مشترک تحقیقاتی بین دانشگاه‌ها و دستگاه‌های اجرایی، تأکید شد و در برنامه چهارم توسعه، با راه‌اندازی بانک اطلاعات فناوری کشور، از اجرای ۲۲۰۰ طرح تحقیقاتی سفارشی، حمایت شد و سیاست اجرایی تقویت ارتباط دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی و فناوری با صنعت از طریق تشکیل ۳۹ کانون دانش و صنعت با مشارکت‌های انجمن‌های علمی، صنفی، دانشگاه‌ها، شرکت‌ها و صنایع، ارائه شد. [۲۷]از طرف دیگر، تقویت ارتباط دانشگاه و مراکز پژوهشی و فناوری با صنعت و مشارکت دان ذی‌نفعان بخش‌های اقتصادی و اجتماعی در برنامه‌ریزی آموزشی و درسی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی ازجمله سیاست‌های قابل اهمیت در سند راهبردی آموزش عالی در برنامه ششم توسعه است.[۲۸]

---

[۲۳] همان، ص ۱۸–۷

[۲۴] سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران(۱۳۹۵–۱۳۹۹)، ۱۳۹٤: ص۳۹٤

[۲۵] سند برنامه سوم توسعه اقتصادی– اجتماعی و فرهنگی، ۱۳۷۸: ۲۸۸

[۲۶] سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران(۱۳۹۵–۱۳۹۹)، ۱۳۹٤: ص ۳۹۵

[۲۷] گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۸ و نظارت بر عملکرد چهارساله برنامه چهارم توسعه،۱۳۹۰: ٥٨٤

[۲۸] سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران(۱۳۹۵–۱۳۹۹)، ۱۳۹٤: ۳۹٤

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

-افزایش فرصت‌های مطالعاتی دانشجویان دکتری داخل و خارج از کشور ازجمله اقدامات و سیاست‌های راهبردی مهم در طول برنامه‌های پنجم و ششم توسعه است.[۲۹]

-همان‌طور که طبق تبصره ٤٧ قانون برنامه اول توسعه به دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی جهت توسعه و تکمیل دوره‌های تحصیلات تکمیلی با مراکز تحقیقاتی کشورهای خارجی و ایجاد تفاهم‌نامه‌های علمی در این زمینه، تأکید و اقدام شده بود[۳۰]، در طی اجرای برنامه ششم توسعه هم نسبت به ایجاد واحدها و شعب آموزش عالی با مشارکت دانشگاه‌های معتبر بین‌المللی و تعاملات بین‌المللی به‌منظور ارتقای علمی، اقدام شده است. [۳۱]

-گزارش ارزیابی عملکرد برنامه‌های پنجم و ششم توسعه، نشان‌دهنده آن است که باوجود تأکید هر دو برنامه بر تعاملات مؤثر مراکز و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی در عرصه‌های بین‌المللی، در این زمینه تعاملات و ارتباطات ناکافی وجود داشته است.[۳۲]

- تقویت و گسترش انجمن‌های علمی، ایجاد بانک‌های اطلاعات علمی، ایجاد و گسترش مراکز آموزش دولتی و غیردولتی، حضوری، نیمه‌حضوری و از راه دور در آموزش عالی ازجمله سیاست‌های اتخاذشده در طول برنامه دوم توسعه است؛ [۳۳]از سوی دیگر، رشد سریع آموزش عالی به لحاظ تعداد دانشگاه‌ها و امکانات فیزیکی آن‌ها، ایجاد قطب‌های علمی، ایجاد و گسترش رشته‌های مختلف علمی و افزایش تعداد مقالات علمی کشور از نقاط قوت قابل‌توجه در برنامه چهارم توسعه بوده است[۳٤]

- همان‌طور که افزایش تعداد مقالات فارسی و لاتین، ازجمله اهداف کمی برنامه دوم توسعه در بخش آموزش عالی بوده است، [۳۵]افزایش تعداد مقالات علمی کشور، از نقاط قوت قابل‌توجه بخش علوم و فناوری برنامه چهارم

---

[۲۹] سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، ۱۳۹٤: ۳۸۸

[۳۰] قانون برنامه اول توسعه اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷٦: ۲٦

[۳۱] ماده ٦٤ ، بند الف، قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱٤۰۰ - ۱۳۹٦)، ۱۳۹۵: ۸٤

[۳۲] سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، ۱۳۹٤: ۳۸۹

[۳۳] گزارش عملکرد برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، جلد یازدهم- مستندات برنامه دوم توسعه، ۱۳۷۲: ۱۱-۸

[۳٤] گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۸ و نظارت بر عملکرد چهارساله برنامه چهارم توسعه،۱۳۹۰: ٦۰۷

[۳۵] هدف‌ها، خط‌مشی‌های اساسی، سیاست‌ها و برنامه‌های اجرائی بخش‌های اقتصادی در برنامه دوم توسعه، ۱۳۷٤: ۲۵-۷

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

توسعه است[۳٦]؛ همچنین در برنامه پنجم توسعه، اقدام جهت زمینه‌سازی تربیت نیروی انسانی متخصص و کارآفرین باهدف توسعه کمی و کیفی و تسهیل شرایط برای افزایش تعداد مجلات پژوهشی و ترویجی کشور در زمینه‌های مختلف علمی با حفظ کیفیت به‌گونه‌ای که تا پایان برنامه تعداد مجلات و مقالات چاپ‌شده در مجلات علمی داخلی نسبت به سال پایانی برنامه چهارم را حداقل به دو برابر افزایش دهد، پیشنهاد داده شد.[۳۷]

-همان‌طور که در طول سال‌های برنامه چهارم توسعه، اقدامات مهمی در جهت توسعه اشاعه علوم و فنون کشور همچون توسعه ایجاد قطب‌های علمی در کشور و راه‌اندازی پایگاه استنادی ics و هدایت نخبگان و پژوهشگران به سمت فعالیت‌های علمی و پژوهشی و توسعه فناوری صورت گرفت؛ [۳۸]تقویت پارک‌های علم و فناوری در مراکز رشد و رشد تعداد کرسی‌های بین‌المللی اشغال‌شده توسط دانشمندان ایرانی، از اقدامات اساسی مطرح‌شده در سند پژوهش و فناوری برنامه ششم توسعه است[۳۹]

- یکی از سیاست‌های پیشنهادی مهم در برنامه پنجم توسعه، تولید علوم و فناوری و بومی‌سازی آن بر مبنای فرهنگ ملی و اسلامی بوده است[٤۰]؛ این در حالی است که طراحی و اجرای برنامه‌های آموزشی جدید تولید محور و علمی کاربردی بر اساس نیازهای بومی و ملی در حوزه علوم پزشکی و غیرپزشکی، ازجمله اقدامات اساسی مطرح‌شده در طول سال‌های برنامه ششم توسعه است.[٤۱]

۳. تفاوت‌های «آمایش آموزش عالی» در برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب

۳-۱. تفاوت‌های رویکرد آمایش آموزش عالی در برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب

سیاست‌های استنتاجی آمایش آموزش عالی در برخی از برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب، تفاوت‌هایی با یکدیگر داشته‌اند که در جدول شماره(٦) به این سیاست‌ها و برنامه‌های دارای تفاوت، اشاره می‌شود:

جدول ٦. تفاوت‌های آمایش آموزش عالی در برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب

[۳٦] گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۸ و نظارت بر عملکرد چهارساله برنامه چهارم توسعه،۱۳۹۰: ٦۰۷

[۳۷] ماده ۲۰، بند الف، قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه،۱۳۸۹: ۱۷

[۳۸] گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۸ و نظارت بر عملکرد چهارساله برنامه چهارم توسعه،۱۳۹۰: ٥۸٤: ٦۰۷-٦۰۸

[۳۹] سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران(۱۳۹٥-۱۳۹۹)، ۱۳۹٤: ٤۰٥- ٤۰٦

[٤۰] سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه، معاونت امور اقتصادی و هماهنگی برنامه و بودجه، ۱۳۸٦: ٤

[٤۱] سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران(۱۳۹٥-۱۳۹۹)، ۱۳۹٤: ص ۳۹٤

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

مقوله‌ها	سیاست‌های دارای تفاوت در آمایش آموزش عالی	برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب دارای تفاوت در آمایش آموزش عالی
مطالعات و برنامه-ریزی آمایش سرزمین	هماهنگی و تعادل منطقه‌ای	برنامه‌های سوم و چهارم عمرانی
	برنامه آمایش سرزمین	برنامه‌های اول تا چهارم عمرانی و برنامه پنجم عمرانی
	برنامه‌ریزی منطقه‌ای	برنامه‌های چهارم و پنجم عمرانی
گسترش آموزش عالی	ایجاد، تکمیل و گسترش مراکز آموزشی و پژوهشی	برنامه‌های اول، دوم عمرانی و چهارم عمرانی
	تعداد و نسبت دانشجویان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی	برنامه‌های سوم و چهارم عمرانی
	ایجاد و توسعه رشته‌های آموزشی و دوره‌های تحصیلی	برنامه‌های دوم و چهارم عمرانی
تراز نیروی انسانی	انطباق توسعه آموزش عالی با بازار کار	برنامه‌های اول تا چهارم عمرانی و برنامه پنجم عمرانی
همکاری-های ملی و بین‌المللی	برقراری و گسترش ارتباط متقابل میان مؤسسات آموزش عالی و دیگر بخش‌ها در سطح ملی	برنامه‌های اول تا دوم عمرانی و سوم عمرانی

طبق مطالعات صورت گرفته و یافته‌های به‌دست‌آمده در جدول شماره(٦)، تفاوت‌های عمده برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب اسلامی در خصوص "آمایش آموزش عالی" به شرح زیر است:

- در برنامه سوم عمرانی قبل از انقلاب، به ایجاد تعادل و هماهنگی منطقه‌ای در سطوح آموزشی، تأکید شد(صالحی عمران و تجری، ۱۳۹۱)؛ اما در برنامه چهارم عمرانی، هماهنگی و تعادل منطقه‌ای، در کاهش اختلافات منطقه‌ای

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

و تمرکززدایی از پایتخت، به دلیل اختصاص سهم فزاینده‌ای از رشد جمعیت و فعالیت، موردتوجه قرار گرفت(صادقی،۱۳۹۳)

- در برنامه پنجم عمرانی قبل از انقلاب، برخلاف برنامه‌های اول تا چهارم عمرانی که به موضوع آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی مربوط به آن توجه جدی نشده بود، واحدی تحت عنوان مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی بهره‌وری سرزمین که بعد از مدتی به مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی آمایش سرزمین تغییر یافت، تأسیس شد. (لطیفی،۱۳۸۸:۱۱۵)
- در برنامه اول و دوم عمرانی قبل از انقلاب به تشکیل آموزشگاه‌ها و دانشسراها و همچنین تکمیل ساختمان‌های دانشگاه تهران و تأسیسات وابسته به آن، چه ازلحاظ ساختمانی و چه از جهت وسایل تجهیزاتی اقدام شد[٤٢]، اما در برنامه چهارم عمرانی قبل از انقلاب، توقف توسعه کمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی موجود در تهران، پیشنهاد داده شد و اجازه تأسیس مؤسسات آموزش عالی جدید با توجه به نیازمندی‌های مناطق مختلف کشور به کادر متخصص در سطح عالی، تنها به شهرستان‌های خارج از استان مرکزی داده شد.[43]
- برخلاف برنامه دوم عمرانی که بر تداوم رشد کمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تعداد رشته محل‌ها برای پاسخگویی به نیازهای نیروی انسانی تأکید شد[٤٤]، در برنامه چهارم عمرانی پیشنهاد داده شد که فعالیت‌های دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش دولتی درزمینه رشته‌های نظری محدود به سطح فعلی آن دوره باشد و حتی‌الامکان بخش خصوصی، سهم بیشتری را ازاین‌جهت بر عهده گیرد.[45]
- در میان برنامه اول تا چهارم عمرانی پیش از انقلاب، بر تراز نیروی انسانی تأکید زیادی صورت نگرفت، اما در برنامه پنجم عمرانی قبل از انقلاب ، تراز نیروی انسانی به‌صورت انطباق توسعه آموزش عالی با بازار کار موردبررسی و تأکید قرار گرفت و طبق سیاست آموزش فنی و حرفه‌ای برنامه پنجم عمرانی قبل از انقلاب ،

---

[٤٢] گزارش اجرای برنامه هفت‌ساله دوم،۱۳٤۳: ٦۰

[43] گزارش ارزیابی از برنامه چهارم عمرانی و دورنمای بیست‌ساله و چارچوب برنامه پنجم، ۱۳۵۱: بخش آموزش عالی، ص۲۹

[٤٤] گزارش اجرای برنامه هفت‌ساله دوم، انتشارات سازمان برنامه و بودجه کشور،۱۳٤۳، ۵۹-٦۰

[45] گزارش ارزیابی از برنامه چهارم عمرانی و دورنمای بیست‌ساله و چارچوب برنامه پنجم، ۱۳۵۱: بخش آموزش عالی، ص۲۹

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

مقاطع تحصیلی باید چنان در نظر گرفته می‌شدند که چنانچه فردی به عللی ترک تحصیل کند، با داشتن مهارت کافی، قابلیت جذب در بازار کار را داشته باشد[٤٦].

- برنامه سوم عمرانی قبل از انقلاب ، در مقایسه با برنامه اول و دوم عمرانی قبل از انقلاب ، اولین برنامه جامع و دربرگیرنده بخش‌های مختلف خصوصی و دولتی با توجه به ارتباط منطقی میان آن‌ها، بوده است[47]

۳-۲.تفاوت‌های رویکرد آمایش آموزش عالی در برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب

سیاست‌های استنتاجی آمایش آموزش عالی در برخی از برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب، تفاوت‌هایی با یکدیگر داشته‌اند که در جدول شماره(۷) به این سیاست‌ها و برنامه‌های دارای تفاوت، اشاره می‌شود:

جدول۷. تفاوت‌های آمایش آموزش عالی در برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب

مقوله‌ها	سیاست‌های دارای تفاوت در آمایش آموزش عالی	برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب دارای تفاوت در آمایش آموزش عالی
مطالعات و برنامه‌ریزی آمایش سرزمین	هماهنگی و تعادل منطقه‌ای	برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه
	برنامه آمایش سرزمین	برنامه‌های سوم و چهارم توسعه
گسترش آموزش عالی	ایجاد، تکمیل و گسترش مراکز آموزشی و پژوهشی	برنامه‌های اول تا سوم توسعه و چهارم توسعه
تراز نیروی انسانی	انطباق توسعه آموزش عالی با بازار کار	برنامه‌های اول و ششم توسعه
	انطباق توسعه آموزش عالی با نیازهای نیروی انسانی	برنامه‌های اول و سوم و ششم توسعه
	تعاملات آموزش عالی با مراکز آموزشی و پژوهشی در عرصه‌های بین‌المللی	برنامه‌های اول و پنجم توسعه برنامه‌های پنجم و ششم توسعه
تولیدات علم و فناوری	توسعه و اشاعه علوم و فنون در کشور	برنامه‌های سوم و چهارم توسعه

[٤٦] برنامه عمرانی پنجم، هدف‌های اساسی، اصول و خط‌مشی‌ها،۱۳٥٦: ۷۳

[47] ارزیابی برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب اسلامی، دومین همایش ملی راهکارهای توسعه اقتصادی با محوریت برنامه-ریزی منطقه‌ای، سنندج، دانشگاه اسلامی واحد سنندج،۱۳۹۱، ص ۱۰

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

	سیاست علمی آموزش عالی	برنامه‌های سوم و ششم توسعه
	ظرفیت‌های علمی کشور	برنامه‌های سوم و ششم توسعه
	وارداتی و غیربومی بودن فناوری‌های موجود در کشور	برنامه‌های سوم و ششم توسعه

طبق مطالعات صورت گرفته و یافته‌های به‌دست‌آمده در جدول شماره(۷)، تفاوت‌های عمده برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب اسلامی در خصوص "آمایش آموزش عالی" به شرح زیر است:

– با توجه به اینکه در برنامه دوم توسعه، ایجاد تعادل مناسب بین استان‌ها ازنظر برخورداری از تعداد دانشجویان و تثبیت تراکم دانشجویی موجود در مراکز شهری بزرگ کشور شامل تهران اصفهان مشهد تبریز و شیراز، جزء اهداف کیفی بخش آموزش عالی و تحقیقات بوده و بر تسهیل دسترسی به آموزش عالی در مناطق مستعد محروم، تأکید شده است[۴۸]، اما طبق تحلیل سازمان فضایی کشور در مستندات برنامه چهارم توسعه، عدم تناسب بین جمعیت و قابلیت‌های توسعه در برخی مناطق از یکسو و برخورداری نظام مراکز جمعیتی، همچون تهران از سوی دیگر، ازجمله نتایج حاصل‌شده است[۴۹]

–در برنامه چهارم توسعه، برخلاف برنامه سوم توسعه که سیاست‌های آمایش سرزمین با مشکلاتی روبرو شده بود، بر محورهای رشد مستمر و پایدار، توسعه مبتنی بر دانایی جهانی، تعامل فعال با اقتصاد، محیط‌زیست و توسعه پایدار، امنیت و توسعه قضایی و تعادل و توازن منطقه‌ای کشور بر اساس موازین آمایش سرزمین برای دستیابی به قدرت اول اقتصادی، تأکید شد[۵۰]

[۴۸] مستندات برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، جلد نهم، سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی، اجتماعی و انتشارات،۱۳۷۲: ۲۲۱

[۴۹] مبانی نظری و مستندات برنامه چهارم توسعه، ۱۳۸۸: ۲۸۸

[۵۰] همان، ص ۳

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

– در طول برنامه چهارم توسعه، تعداد مراکز تحقیقاتی و پارک‌های علم و فناوری نسبت به برنامه‌های توسعه قبلی افزایش یافت و زیرساخت‌های فیزیکی قابل‌توجهی در طول برنامه چهارم توسعه، در مراکز تحقیقاتی و پارک‌های علم و فناوری به لحاظ ساختمان‌ها، آزمایشگاه‌ها و کارگاه‌ها ایجاد شد.[۵۱]

–فقدان یک وضعیت اشتغال مبتنی بر برنامه‌ریزی بلندمدت و مشخص نبودن سیاست‌های اشتغال، یکی از مشکلات بیرونی بخش آموزش عالی در برنامه اول توسعه بوده است[۵۲]؛ اما در برنامه ششم توسعه، متناسب‌سازی تحصیل و اشتغال، تقویت آموزش‌های مهارتی و صلاحیت‌های حرفه‌ای در راستای توجه بیشتر به نیازهای بازار کار، ازجمله سیاست‌های قابل اهمیت در سند راهبردی آموزش عالی است.[۵۳]

– در برنامه اول توسعه، کم‌توجهی به منابع انسانی به‌عنوان زیربنای برنامه‌های توسعه در سطوح سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و تخصیص اعتبارات، یکی از مشکلات بیرونی بخش آموزش عالی بوده است[۵۴]، در برنامه سوم توسعه هم، استفاده محدود از نیروی انسانی متخصص (فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌ها) در بخش تولید و عدم تناسب استفاده از نیروها در بخش صنعت، کشاورزی و خدمات ازجمله مسائل و مشکلات بخش علوم و فناوری کشور می‌باشد[۵۵]، این در حالی است که طبق مستندات پشتیبان برنامه ششم توسعه، پایین بودن سطح تعامل آموزش عالی با نیازهای بخش‌های اقتصادی اجتماعی کشور ازجمله چالش‌هایی است که آموزش عالی کشور با آن مواجه است

– اگرچه در برنامه‌های اول و پنجم توسعه بر گسترش روابط بین‌المللی تأکید شده بود اما مستندات برنامه ششم نشان می‌دهد که این کاستی همچنان پایدار باقی‌مانده است.

– در برنامه سوم توسعه، کندی سرعت تحولات علمی دانشگاه‌ها در مقایسه با روند شتابان دنیای علم و فناوری ازجمله مشکلات بخش علوم و فناوری در کشور است[۵۶]؛ اما در برنامه چهارم توسعه، شاهد افزایش سرعت تحولات علمی دانشگاه‌ها از طریق اقداماتی همچون، ایجاد قطب‌های علمی در کشور، راه‌اندازی پایگاه استنادی

---

[۵۱] گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۸ و نظارت بر عملکرد چهارساله برنامه چهارم توسعه، ۱۳۹۰: ٦۰۷

[۵۲] گزارش عملکرد برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۲: ۱۵۱

[۵۳] سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران(۱۳۹۵–۱۳۹۹)، ۱۳۹٤: ۳۹۳

[۵٤] گزارش عملکرد برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۲: ۱۵۱

[۵۵] سند برنامه سوم توسعه اقتصادی– اجتماعی و فرهنگی، پیوست شماره ۲ لایحه برنامه(جلد اول)، ۱۳۷۸، ص ۲٦۱

[۵٦] سند برنامه سوم توسعه اقتصادی– اجتماعی و فرهنگی، پیوست شماره ۲ لایحه برنامه(جلد اول)، : ۲۵۸

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

علوم جهان اسلام ISC و تدوین و اجرای طرح اعطای پژوهانه رساله به دانشجویان دکترا و حمایت از پایان‌نامه-های مقاطع تحصیلات تکمیلی هستیم

-فرهنگ‌سازی و ارتقاء توانمندی‌های کارآفرینانه در فارغ‌التحصیلان دانشگاهی، ساماندهی نظام ملی نوآوری و اقتصاد دانش‌بنیان در دانشگاه‌ها و تقویت روحیه پذیرش مرجعیت علمی در حل مسائل ناشی از ناهنجاری‌های علمی و اخلاقی، ازجمله سیاست‌های آموزش عالی در برنامه ششم توسعه است [۵۷]که در برنامه‌های قبلی توسعه، به آن‌ها توجه چندانی نشده بود و همان‌طور که قبلاً اشاره شد، نبود سیاست علمی مشخص در کشور و روشن نبودن راهبردهای توسعه در امور علمی و فناوری، ازجمله مسائل شناسایی‌شده بخش آموزش عالی در برنامه سوم توسعه بوده است

-در برنامه سوم توسعه، محدودیت شدید تولیدات علمی کشور به‌تبع از جهت‌گیری کلی دانشگاه‌های تراز اول کشور به‌سوی آموزش و انتقال‌یافته‌های علمی و نه پژوهش و تولید یافته‌های علمی جدید، ازجمله چالش‌های تولید علم و فناوری بوده است[۵۸]؛ درحالی‌که طبق مستندات برنامه ششم توسعه،حضور مؤثر دانشگاه‌های ایران به‌عنوان دانشگاه‌های برتر (افزایش تعداد دانشگاه‌های برتر ایران از یک دانشگاه در سال ۱۳۹۲ به هشت دانشگاه در سال ۱۳۹٤ در نظام رتبه‌بندی تایمز، افزایش تعداد دانشگاه‌های برتر ایران از پنج دانشگاه در سال ۱۳۹۲ به سیزده دانشگاه در سال ۱۳۹٤ در نظام رتبه‌بندی لایدن و قرار گرفتن هشت دانشگاه ایران به‌عنوان دانشگاه‌های برتر در سال ۱۳۹٤ در نظام رتبه‌بندی یو.اس.نیوز و شناسایی و افزایش تعداد دانشمندان ایرانی در بین دانشمندان برتر دنیا (حدود ۲۰۰ نفر در سال ۱۳۹٤)، صورت گرفته است.[۵۹]

۳-۳. شباهت‌ها و تفاوت‌های «رویکرد آمایش آموزش عالی» در برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب اسلامی

بررسی نتایج، اقدامات و پیشنهادهای مطرح‌شده در برنامه‌های توسعه قبل و پس از انقلاب اسلامی، حاکی از آن است که در جهت‌گیری‌هایی که می‌توان آن‌ها را در زمره سیاست‌های منطقه‌ای و آمایشی نیز منظور نمود نیز برخی تشابهات یا تفاوت قابل‌توجه مشاهده می‌شود:

[۵۷] سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران(۱۳۹۵-۱۳۹۹)، ۱۳۹٤: ۳۹۷-۳۹۸

[۵۸] سند برنامه سوم توسعه اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی، پیوست شماره ۲ لایحه برنامه(جلد اول)، : ۲۵۸

[۵۹] سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران(۱۳۹۵-۱۳۹۹)، ۱۳۹٤: ۳۸۸

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

- یکی از اهداف و اصول اساسی برنامه سوم عمرانی قبل از انقلاب ، ایجاد هماهنگی و تعادل منطقه‌ای در کلیه سطوح آموزشی بوده است (صالحی عمران و تجری،۱۳۹۱) و در برنامه دوم توسعه هم، بر ایجاد تعادل‌های منطقه‌ای و اجتماعی برای تسهیل در دسترسی به آموزش عالی در مناطق محروم تأکید شده است؛[60]

–در دوره برنامه دوم عمرانی، رشد کمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی تداوم یافت و تعداد رشته محل‌ها برای پاسخگویی به نیازمندی‌های نیروی انسانی متخصص دو برابر شد(گرایی نژاد،۱۳۹۸) و در برنامه چهارم هم توسعه، رشد سریع آموزش عالی به لحاظ ایجاد و گسترش رشته‌های مختلف علمی و دوره‌های تحصیلات تکمیلی، صورت گرفته و یکی از نقاط قوت توسعه علوم و فناوری بوده است.[61]

- برنامه سوم عمرانی قبل از انقلاب ، اولین برنامه جامعی بود که به همکاری‌های ملی و برقراری ارتباط منطقی میان بخش‌های خصوصی و دولتی آموزش عالی تأکید کرد [٦٢]و گسترش ارتباط میان دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی و فناوری و دستگاه‌های اجرایی از سیاست‌های توسعه علم تحقیقات و فناوری در برنامه سوم توسعه است[63]
- در برنامه چهارم عمرانی قبل از انقلاب، پیشنهاد توقف توسعه کمی مؤسسات آموزش عالی در شهر تهران داده شد و در برنامه دوم توسعه، کاهش پذیرش دانشجوی دوره‌های کارشناسی ارشد و کاردانی مؤسسات آموزش عالی دولتی مستقر در تهران به‌منظور کاهش تراکم دانشجو، یکی از اقدامات اجرایی بوده است[64]
- برنامه چهارم عمرانی قبل از انقلاب ، برای نخستین بار به موضوع برنامه‌ریزی منطقه‌ای یا آمایشی به‌عنوان فرایندی ملی توجه کرد و در برنامه‌های سوم و چهارم توسعه، برنامه‌ریزی منطقه‌ای به لحاظ ساختاری، شکلی قانونی در نظام اجرایی و اداری پیدا کرد(مسکینی،۱۳۸۷)
- در برنامه چهارم عمرانی، توزیع دانشجویان در سطح آموزش عالی به نحوی تعیین شد که ۵۵ درصد دانشجویان در رشته‌های علمی و فنی و صنعتی و تأکید بیشتر بر توسعه رشته‌های علوم پایه و فنی بوده است[٦٥]. در طی

---

[60] هدف‌ها، خط‌مشی‌های اساسی، سیاست‌ها و برنامه‌های اجرائی بخش‌های اقتصادی در برنامه دوم توسعه، ١٣٧٤: ٢٢–٧

[61] گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۸ و نظارت بر عملکرد چهارساله برنامه چهارم توسعه، ۱۳۹۰: ٦٠٧

[٦٢] ارزیابی برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب اسلامی، دومین همایش ملی راهکارهای توسعه اقتصادی با محوریت برنامه–ریزی منطقه‌ای، سنندج،۱۳۹۱، ص ۱۰

[63] سند برنامه سوم توسعه اقتصادی– اجتماعی و فرهنگی، پیوست شماره ۲ لایحه برنامه(جلد اول)، ۱۳۷۸: ۲۸۰

[64] هدف‌ها، خط‌مشی‌های اساسی، سیاست‌ها و برنامه‌های اجرائی بخش‌های اقتصادی در برنامه دوم توسعه، ١٣٧٤: ٢٥–٧

[٦٥] گزارش ارزیابی از برنامه چهارم عمرانی و دورنمای بیست‌ساله و چارچوب برنامه پنجم، ۱۳۵۱: بخش آموزش عالی، ص۵

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

سال‌های برنامه ششم توسعه هم برافزایش تعداد دانشجویان گروه علوم پایه به دلیل کاهش سهم دانشجویان این گروه تخصصی در سال‌های قبل، تأکید شده است[66]

- در برنامه پنجم عمرانی قبل از انقلاب، انطباق توسعه آموزش عالی با بازار کار، مورد اهمیت زیادی قرار گرفت؛بدین نحو که طبق سیاست آموزش فنی و حرفه‌ای برنامه پنجم عمرانی، مقاطع تحصیلی باید چنان در نظر گرفته شوند که چنانچه فردی به هر علتی ترک تحصیل کند، با داشتن مهارت کافی، قابلیت جذب در بازار کار را داشته باشد. [۶۷]بااین‌وجود، باگذشت بیش از چهل دهه از این برنامه، همچنان در برنامه ششم توسعه بر انطباق توسعه آموزش عالی با بازار کار تأکید شده است.[۶۸]

بحث و نتیجه‌گیری

بررسی اسناد برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب اسلامی، اطلاعات و نکات قابل‌توجهی در خصوص سیاست‌هایی که می‌تواند بر آمایش سرزمینی آموزش عالی اثرگذارند، ارائه می‌دهد. بر این اساس، بررسی و تحلیل سیاست‌های استنتاجی ساماندهی آموزش عالی مبتنی بر آمایش سرزمینی در برنامه‌های عمرانی و توسعه انقلاب، نیز می‌تواند زمینه‌های تدبیر امور و عملیاتی نمودن آن را فراهم سازد؛ درواقع، در یک نگاه کلی به وضعیت ساماندهی آموزش عالی در قبل و بعد از انقلاب، می‌توان دریافت که علی‌رغم فاصله زمانی حدود ۷۰ساله بین اولین برنامه عمرانی پیش از انقلاب تا برنامه ششم توسعه بعد از انقلاب، سیاست‌های مرتبط با آمایش آموزش عالی، در برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب، در یکسری وجوه، با یکدیگر همپوشانی دارند؛ در این راستا، یافته‌های به‌دست‌آمده از طریق تحلیل مضامین و اطلاعات مطرح در برنامه‌های عمرانی و توسعه، بیانگر آن است که توجه به اولویت کیفیت آموزش عالی نسبت به توسعه کمی آن، از همان ابتدای برنامه سوم عمرانی(۱۳٤۲-۱۳٤٦) موردبحث بوده است؛ این توجه در حدی است که منجر به مطرح‌شدن موضوع برنامه‌ریزی منطقه‌ای و آمایشی به‌عنوان فرایندی ملی در برنامه چهارم عمرانی(۱۳٤۷-۱۳۵۱) شده است. درواقع، یافته‌های برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب، نشان‌دهنده این است که در طول برنامه‌های اول تا سوم عمرانی(۱۳۲۷-۱۳٤٦)، همواره توسعه کمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی به‌خصوص در شهر تهران وجود داشته است که این امر منجر به تأکید بر توقف توسعه کمی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی و پیشنهاد تأسیس مؤسسات آموزش عالی جدید

[66] گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سال ۱۳۹٦، ۱۳۹٦: ۱۰۷

[۶۷] ارزیابی برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب اسلامی، دومین همایش ملی راهکارهای توسعه اقتصادی با محوریت برنامه-ریزی منطقه‌ای، سنندج، دانشگاه اسلامی واحد سنندج،۱۳۹۱، ص ۱۰

[۶۸] سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران(۱۳۹۵-۱۳۹۹)، ۱۳۹٤: ص۳۹۳

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

در شهرستان‌های دیگر شده است؛ در این راستا، در برنامه‌های عمرانی پیش از انقلاب، همواره ساماندهی آموزش عالی مبتنی بر سیاست‌های آمایش سرزمین، موردتوجه قرار گرفته است ؛ به‌طوری‌که تأکید بر هماهنگی و تعادل منطقه‌ای و توجه به بخش‌های مختلف خصوصی و دولتی آموزش عالی و ارتباط منطقی میان آن‌ها (سوم عمرانی)؛ تأکید بر برنامه‌ریزی منطقه‌ای یا آمایشی به‌تناسب قابلیت‌های طبیعی و نیازهای مناطق در برنامه‌های توسعه برای نخستین بار (برنامه چهارم عمرانی)؛ تأسیس واحدی تحت عنوان «مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی بهره‌وری سرزمین» در سازمان برنامه (برنامه پنجم عمرانی) و تأکید بر انطباق توسعه آموزش عالی با بازار کار (پنجم عمرانی)، ازجمله سیاست‌ها و اقدامات مرتبط با آمایش آموزش عالی در برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب است؛ همچنین،در برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب هم، تأکید بر فراهم بودن زمینه اعمال سیاست عدم تمرکز در آموزش عالی و انطباق آن با نیازهای منطقه از طریق هیئت‌امنا (برنامه اول توسعه)؛از حاشیه بیرون آمدن موضوع آمایش سرزمین و استقبال زیاد از آن (برنامه دوم توسعه)؛ ادغام ملاحظات اقتصادی در توسعه فضایی (برنامه سوم توسعه)؛ رشد سریع آموزش به لحاظ تعداد دانشگاه‌ها و امکانات فیزیکی آن‌ها و افزایش تعداد مراکز تحقیقاتی و پارک‌های علم و فناوری و افزایش حضور دانشجویان در دانشگاه‌ها و میزان قابل‌ملاحظه جمعیت تحصیل‌کرده نسبت به کشورهای منطقه از یکسو و فراهم‌سازی قابلیت گسترش فعالیت‌های تحقیقاتی و تولید اطلاعات از سوی دیگر (برنامه چهارم توسعه)[69]؛ تدوین و بازنگری‌های برنامه تحصیلی برحسب دوره‌های تحصیلی، مبتنی بر نیازمندی‌ها و بازار کار و طراحی نظام پیگیری وضعیت اشتغال دانش‌آموختگان[۷۰](برنامه ششم توسعه) ازجمله جهت‌گیری‌ها و سیاست‌های مرتبط با آمایش آموزش عالی است؛ بر این اساس، ساماندهی آموزش عالی مبتنی بر آمایش سرزمین در برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب، همواره توسط سیاستمداران و تصمیم‌گیران نظام آموزش عالی، در قالب اهداف، خط‌مشی‌ها، بندها و تبصره‌های سیاستی و آیین‌نامه‌ها و ابلاغیه‌های مختلف، موردتوجه قرار گرفته است؛ این در حالی است که افزایش داوطلبین ورود به دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی بدون فراهم بودن ملزومات آن و عدم تناسب تعداد دانشجویان با ظرفیت‌های فیزیکی آموزشی و کمک‌آموزشی، توسعه رشته‌ها و مؤسسات آموزش عالی بدون تناسب با امکانات موجود و فقدان وضعیت اشتغال مبتنی بر برنامه‌ریزی میان‌مدت و بلندمدت در کشور و مشخص نبودن سیاست‌های اشتغال (برنامه اول توسعه)، وجود عدم تعادل در اجزای

[69] این در حالی است که کیفیت آموزش عالی، تحت‌الشعاع رشد کمی قرار گرفته است و در سال‌های اخیر، موضوع "تجمیع مراکز دانشگاهی" و ادغام آنان مطرح شده است

[۷۰] بااین‌وجود، آمار رسمی بیکاران تحصیل‌کرده در سال ۱۳۹۷ و نتایج طرح نیروی کار در مرکز آمار ایران نشان‌دهنده این است که بیکاری جمعیت فارغ‌التحصیلان بیکار ۱۰ ساله و بیشتر از کل بیکاران به تفکیک نقاط شهری و روستایی به ٤١/٤ رسیده است

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

سازمان‌های فضایی-مکانی کشور به لحاظ پذیرش جمعیت و توازن و هماهنگی در بهره‌گیری از قابلیت‌های سرزمین و پیدایش تمرکزهای غیراصولی(برنامه سوم توسعه بعد از انقلاب)؛ عدم تناسب بین جمعیت و قابلیت-های توسعه در برخی مناطق از یکسو و تمرکز و ساختار قطبی مراکز جمعیتی از سوی دیگر (برنامه چهارم توسعه بعد از انقلاب) و توسعه نامتوازن و روند کاهش کیفیت در آموزش عالی (برنامه پنجم توسعه بعد از انقلاب) از علت‌های اساسی عدم تحقق اهداف پیش‌بینی‌شده آموزش عالی در طول برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب(۱۳٦۸-۱۳۹٤) عنوان شده است؛ همچنین، این نتایج، نشان‌دهنده این است که در طول برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب، بیش از آن‌که توسعه فعالیت‌ها با توجه به اهداف، روش‌ها و شاخص‌های کیفی صورت بگیرد، فرهنگ و نظام آموزش عالی بر گسترش روش‌های کمی‌گرا و مدرک‌گرایی افراطی تمرکزیافته است؛ توسعه کمی که منجر به عدم توازن میان تعداد دانشجویان با مشاغل موجود در جامعه و متناسب با رشته تحصیلی آن‌ها شده است و برای همین است که یکی از مشکلات مطرح در جامعه امروز، ناهماهنگی میان نیازهای جامعه با بازار کار و صنعت با رشته‌های تحصیلی فارغ‌التحصیلان دانشگاه و عدم توازن در توزیع جمعیت دانشجویی با مراکز آموزش عالی است؛ البته در اینجا باید یک پرسش اساسی را مطرح نمود؛ با توجه به اینکه نظام آموزش عالی عهده‌دار تأمین نیروی انسانی متخصص و عرضه انواع خدمات و حل مسائل و مشکلات منطقه‌ای است، کدام نهاد باید نیازمندی-های نیروی انسانی ملی، منطقه‌ای را مبتنی بر آمایش سرزمین اعلام نماید، تا نظام ارائه خدمت نیز جهت‌گیری‌های خود را مبتنی بر آن اهداف و سیاست‌ها، تغییر داده و اصلاح نماید؟ در پاسخ به این سؤال، نمی‌توان، صرفاً آموزش عالی را متولی این امر دانست. به‌هرحال، در طول برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب، توسعه آموزش عالی بیشتر معنای رشد کمی مراکز آموزش عالی و دانشگاه‌ها، افزایش ایجاد فضاهای آموزشی جهت تولید مدارک علمی، تلاش در جهت افزایش مقالات نمایه شده توسط دانشجویان وهیأت علمی، بدون توجه به کیفیت عناصر سیستم دانشگاهی را پیداکرده است و عدم شفافیت کافی ملاک‌های توسعه مبتنی بر آمایش آموزش عالی در اسناد برنامه‌های توسعه(قبل و بعد از انقلاب) مشاهده می‌شود؛ لذا میان وضعیت موجود آموزش عالی کشور و اهداف و پیش بایست های اجرای طرح آمایش آموزش عالی، نوعی ناهماهنگی استراتژی وجود دارد. همچنین، طبق یافته‌های این پژوهش، بی‌توجهی به سیاست‌گذاری‌های توسعه آموزش عالی مبتنی بر آمایش سرزمین، پیامدهایی همچون اتلاف منابع انسانی و ملی، رشد کمی دانشکده‌ها، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی ، فقدان اثربخشی فرهنگی و اجتماعی تحصیلات تکمیلی، عدم تناسب میان توزیع دانشجویان به نسبت اعضای هیئت‌علمی و بیکاری دانش‌آموختگان را دارد؛ بدین ترتیب به‌منظور تحقق الزامات سیاست‌های آمایش سرزمین در سیاست‌های توسعه نظام آموزش عالی و تحول کیفیت آن، اقدامات زیر پیشنهاد می‌شود:

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

- ازآنجاکه کم‌توجهی به منابع انسانی به‌عنوان زیربنای برنامه‌های توسعه در سطوح سیاست‌گذاری، استفاده محدود از نیروی انسانی متخصص (فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌ها) در بخش تولید و صنعت و پایین بودن سطح تعامل آموزش عالی با نیازهای بخش‌های اقتصادی اجتماعی کشور ازجمله چالش‌هایی است که آموزش عالی کشور در طول برنامه اول، سوم و ششم توسعه، با آن مواجه بوده است؛ اقدامات زیر پیشنهاد می‌شود:
  - برقراری ارتباطات گسترده میان وزارت علوم با تعدادی از دستگاه‌های اجرایی همچون، وزارت نیرو، جهاد کشاورزی، نفت، ارتباطات و فناوری ، برای مشخص شدن میزان واقعی دانشجویی موردنیاز در نظام آموزش عالی کشور؛
  - پیگیری وضعیت اشتغال دانش‌آموختگان و فراهم آوردن شرایط جذب نیروی انسانی متخصص و فارغ‌التحصیلان هر دانشگاه در امور اداری، آموزشی و پژوهشی همان دانشگاه، متناسب با تخصص و توانمندی آن‌ها و ایجاد ساز و کارهای مناسب برای افزایش سهم مشارکت فارغ‌التحصیلان دانشگاهی در تصمیم‌گیری‌ها و مدیریت کشور
- طبق گزارش ارزیابی عملکرد برنامه‌های پنجم و ششم توسعه، باوجود تأکید هر دو برنامه بر تعاملات مؤثر مراکز و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی در عرصه‌های بین‌المللی، در این زمینه تعاملات و ارتباطات ناکافی وجود داشته است؛ لذا پیشنهاد می‌شود نسبت به ایجاد دانشگاه‌های مشترک و برگزاری دوره‌های آموزشی و طرح‌های پژوهشی مشترک با سایر کشورهای منطقه و جهان باهدف گسترش ارتباطات علمی با مراکز و مؤسسات آموزشی و تحقیقاتی معتبر بین‌المللی، اقدام شود.
- با توجه به این‌که عدم تعادل در اجزای سازمان‌های فضایی کشور به لحاظ پذیرش جمعیت و توازن و هماهنگی در بهره‌گیری از قابلیت‌های سرزمین، پیدایش تمرکزهای غیراصولی و عدم تناسب بین توزیع جمعیت و قابلیت‌های توسعه در مناطق مختلف کشور، ازجمله چالش‌های بخش آموزش عالی در طول برنامه سوم و چهارم توسعه، بوده است؛ اقدامات زیر پیشنهاد می‌شود:
  - ساماندهی تقاضای اجتماعی و تنظیم ظرفیت‌های مازاد مؤسسات آموزش عالی با توجه به نیازهای موجود در کشور
  - متناسب‌سازی جمعیت دانشجویی در دانشگاه‌ها با مأموریت مهارتی و مبتنی بر رویکردهای آمایشی؛
  - شناسایی الزامات طراحی متناسب با فضاهای کالبدی دانشگاه‌ها در راستای تجمیع یا باز سازمان‌دهی آموزش عالی کشور

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

- توزیع متعادل دانشجویان در رشته‌های تحصیلی مختلف، متناسب با اهداف و ضروریات رشته‌های تحصیلی و بازار کاربر اساس ارتباط و مطالبه گری نسبت به نهاد برنامه‌ریزی و دستگاه‌های اجرایی کشور
- – بازنگری در ظرفیت‌های دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی درزمینه جذب اعضای هیأت علمی تمام‌وقت به نسبت دانشجویان پذیرفته شده؛

■ ازآنجاکه نبود زنجیره تحقیق، فناوری و توسعه به دلیل روشن نبودن راهبردهای توسعه و فضای سیاستی نامناسب، وارداتی و غیربومی بودن فناوری‌های موجود و اتکا به فناوری‌های خارجی و عدم تعادل بین فعالیت‌های پژوهشی در حوزه‌های بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای ، ازجمله چالش‌ها و مسائل آموزش عالی در طول برنامه‌های سوم و چهارم توسعه بوده است، اقدامات پیشنهادی عبارتند از:

- طراحی و اجرای برنامه‌های آموزشی بر اساس نیازهای بومی و ملی در حوزه‌های علمی
- تعریف طرح‌های پژوهشی تقاضامحور و ناظر به حل مشکلات موجود کشور در دانشگاه‌ها و مؤسسه-های آموزش عالی
- بازنگری در محتواهای آموزشی و سرفصل‌های واحدهای درسی با بهره‌گیری از آخرین دستاوردهای دانش بشری با اولویت نیاز بازار کار
- توجه به (پژوهش‌های مبتنی بر حل مسائل کشور و نیازهای بخش‌های اقتصادی و اجتماعی جامعه)، به‌عنوان امتیاز پژوهشی برای ارتقای اعضای هیئت‌علمی
- تهیه و اجرای برنامه‌های توسعه‌ای منطقه‌ای در فرایند تدوین برنامه‌های توسعه دانشگاهی و انجام طرح‌های پژوهشی مرتبط با آمایش آموزش عالی و توسعه پایدار و توجه برنامه آمایش سرزمین به‌عنوان یک برنامه مطالعاتی پیش‌نیاز جهت توسعه آموزش عالی

تقدیر و تشکر

بدین‌وسیله لازم است از جناب آقای دکتر رضا محمدی، رئیس مرکز تحقیقات، ارزشیابی، اعتبارسنجی و تضمین کیفیت آموزش عالی سازمان سنجش و آموزش کشور که در جهت بهبود کیفیت پژوهش حاضر، نکات و راهنمایی‌های ارزشمندی را ارائه دادند، تشکر شود. همچنین از جناب آقای هدایت اله درویشی، کارشناس ارشد امور آمایش سرزمین سازمان برنامه و بودجه کشور و آقای محمدجواد محسنی نیا، کارشناس ارشد سازمان برنامه و بودجه کشور که مطالب مفیدی را در اختیار محققان قرار دادند و نکات باارزشی را مطرح نمودند، نهایت سپاسگزاری و تشکر می‌شود.

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

منابع

- Ahanchian, M. (1391). Analyzing the Disparity Between Science Policies and the Regional Planning of Higher Education in Iran. Journal of Science and Technology Policy, 5(1), 73-86.
- Akbari, Y; Imani Jajarmi, H & Rostamalizadeh, V (1395). Analysis of Land Use Barriers in Iran, Science *and Technology Policy Letters*, 06(3), 5-13.
- Banisi, P& Delfan Azari, GH (1392). Study the conceptual aspects of Higher Education spatial planning, The Second International Conference of (IHEA)"Higher Education spatial planning: Theories and Experiences"
- Barnett, Ronald (2018). The Ecological University: A Feasible Utopia, Routledge, taylor and francis group, London and New York
- Behjati Ardakani, F; Yarmohamadian, MH& Araghie, A (1392). A Study of Higher Education Planning Policies in Iran, The Second International Conference of (IHEA)"Higher Education spatial planning: Theories and Experiences"
- Bouzari, S (1395). Higher education spatial planning in the geographical area of the country. IRPHE. 2016; 22 (2) :49-75
- Cullingworth, B. and Nadin, V. (2002). Town and Country Planning in the UK. Thirteenth edition. Routledge, London
- Farahmand, Z (1392). "Strategic Analysis Higher Education spatial planning plan in Iran With an emphasis on practical grounds", Thesis Master of Education degree in Educational Planning, Faculty of Humanity & Social Science: The university of mazandaran
- Ghaderi, M & Kasaei, M (1394). spatial planning: what, how and why, Isfahan: Darkhovin Publications
- Grainejad, Gh (1398). Higher Education Development Programs in Iran, Scientific and Specialized Conference on Higher Education and Sustainable Development (Center of Excellence in Higher Education and Development: Shahid Beheshti University)
- hasan zadeh, D., meskini, M. (1387). The Role of Regional Planning in National Planning of Iran and Its Effect on Human Development Provincial. Social Sciences, 16(44), 155-192.
- Karimi Kordabadi, W (1393). The system of higher education and research in development programs in Iran and the presentation of strategic policies for the Sixth Plan. Deputy for Planning, Macroeconomic Planning Affairs and Program Evaluation
- Khoshnevisan, F & Saedi, A (1395). Spatial planning in higher education: Obstacles and challenges, National higher education congress of iran

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

- latifi, G. (1388). The History of Spatial Planning Evolution in Development Programs in Iran: Pre and Post Revolution of 1979. Social Development & Welfare Planning, 1(1), 111-147. doi: 10.22054/qjsd.2010.5695
- Management and Planning Organization of Iran (1386). General policies of the Fifth Development Plan, Deputy Minister of Economic Affairs and Program and Budget Coordination, Office of Planning and Management of Macroeconomics
- Management and Planning Organization of Iran (1395). Performance Report of the Fifth Development Plan Law in 1394, Volume 1, Trans-Sectoral Area
- Management and Planning Organization of Iran (1395). Performance Report of the Sixth Economic, Social and Cultural Development Plan Law in 1396, Volume 3
- Management and Planning Organization of Iran, Documents and Publications Center (1395), Strategic Document for Research and Technology of the Sixth Economic, Social and Cultural Development Plan
- Management and Planning Organization of Iran, Documents and Publications Center (1394), Document of the Sixth Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (1395-1399)
- Management and Planning Organization of Iran, Theoretical Foundations and Documents of the Fourth Development Plan, Volume 1, Tehran, Deputy of Support Affairs, Scientific Documentation Center, 1383
- Mehralizadeh, Y & Hassanzadeh, S (1392). Situation of higher education spatial planning in the fifth development planning system of the country, The Second International Conference of (IHEA)"Higher Education spatial planning: Theories and Experiences, pp249-265
- Mehralizadeh, Y (1392). The Pathology of Higher Education spatial planning, journal of Name shora, No. 82, pp. 97-88
- Mehralizadeh, Y (1392). The Pathology of Higher Education spatial planning, The Second International Conference of (IHEA)"Higher Education spatial planning: Theories and Experiences, pp1-22
- Mehralizadeh, Y; Kordzangeneh, A& homayounia, A (1392). The Pathology of Higher Education spatial planning: Evaluation of higher education planning experiences before and after the Islamic Revolution of Iran, Journal of Iraninan higher education, Volume 5 - Issue 1, pp.93-132
- Metternicht, G (2018). Land Use and Spatial Planning- Enabling Sustainable Management of Land Resources, SpringerBriefs in Earth Sciences.
- Mirfardi, A (1392). Social Necessities of Higher Education spatial planning in Iran, The Second International Conference of (IHEA)"Higher Education spatial planning: Theories and Experiences, pp362-375
- Nafisi, M (1328). Report of the Managing Director of the Program Organization (Dr. Musharraf Nafisi) on the operations of the Weekly Program Organization in

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

1328, the Plan and Budget Organization, the Center for Economic, Social and Publishing Documents

- Nevin, E. (2008) Education and sustainable development. Education and sustainable development. Policy and Practice: A Development Education Review, 6, pp. 49–62
- Nili Ahmadabadi, M (1392). Prerequisites, Challenges and strategies of Spatial Planning- based Higher Education Planning: Case Study- Spatial Planning of Higher Education of Esfahan Province, Iranian Higher Education, Volume:5 Issue: 3
- Objectives, Basic Policies, Policies and Executive Plans of Economic Sectors in the Second Development Plan, Publications of the Plan and Budget Organization, 1374
- Plan and Budget Organization(1378).), Document of the Third Economic-Social and Cultural Development Plan, Annex No. 2, of the Program Bill (Vol. I)
- Plan and Budget Organization, Center for Socio-Economic Evidence and Publications: The Law of the First Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (1376)
- Plan and Budget Organization, Center for Socio-Economic Evidence and Publications: Report on the implementation of the second annual program (1343).
- Plan and Budget Organization, Documents of the Second Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran, Volume 9, Economic, Social and Publishing Documentation Center, 1372-1373
- Plan and Budget Organization, Documents of the Third Plan of Economic, Social and Cultural Development, Planning System of the Third Plan (Volume 1), 1377
- Plan and Budget Organization, Fifth Development Plan pre revolution, Basic Objectives, Principles and Policies, 1356
- Plan and Budget Organization, Performance evaluation report of the third development plan pre revolution, 1346
- Plan and Budget Organization, Performance Report of the First Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran, Volume 11 - Documents of the Second Development Plan, 1372
- Plan and Budget Organization, Performance report of the first four years of the second development plan, the fourth volume of the documents of the third economic, social and cultural development plan, 1378
- Plan and Budget Organization, Sixth Development Plan Documents (1395-139), Volume 2: Regulations and Instructions
- Plan of spatial planning in higher education (in the framework of the comprehensive scientific map of the country), 6th edition, 1394
- Pourasghar Sangachin& Mohammadi Saleh, (1392). The Pathology of Iranian Land Use Planning, The Second International Conference of (IHEA)"Higher Education spatial planning: Theories and Experiences"

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

- Rena, Ravinder, (2010). Emerging Trends of Higher Education in Developing Countries, Annals, Vol. 47, No. 2, pp 301-315
- Sadeghi, M (1393). Analysis of country development plans, Available at https://ruralspace.ir/2015/03/07
- salehi omran, E & Tajari, M (1392). A Survey of Critical Perspectives on Higher education spatial planning, The Second International Conference of (IHEA)"Higher Education spatial planning: Theories and Experiences"
- salehi omran, E; Mohammadizad, S& Jafari Karafestan, Z (1392). Study the process and achievements of Iran's spatial planning in higher education, The Second International Conference of (IHEA)"Higher Education spatial planning: Theories and Experiences
- Salet Willem, Woltjer Johan, (2009) "New concepts of strategic spatial planning dilemmas in the Dutch Randstad region", International Journal of Public Sector Management, Vol. 22 Iss:3, pp.235 – 248
- Samari, E& Geraienejad, GH (1392). The Conceptual Status of Higher Education Spatial Planning in Land Use Planning: A Guideline for University Development, Journal of Iraninan higher education, Volume 5 - Issue 3
- Sarrafi, M (1393). What is land management and why, special issue of land management, Quarterly Journal of the Society of Consulting Engineers
- Statistical center of iran: https://www.amar.org.ir
- Stead, D and Nadin, V (2008). Spatial planning. Key instrument for development and effective governance with special reference to countries in transition, United Nation publiciation
- Supreme Council of the Cultural Revolution (1389). "Comprehensive science map of the country", Tehran: Publications of the Supreme Council of the Cultural Revolution
- Taheri, GH; Ansari, M& Ziyaiyan, M (1394). spatial planning in higher education, Program Monthly, No. 481, pp. 19-14
- Tavakol, M (1377). "Critique of the First and Second Development Plans - Higher Education Section", Collection of Topics and Articles of the First Conference on the Development of the Third Development Plan of the Country, Volume 4, Tehran: Publications of the Plan and Budget Organization
- The Second National Conference on Economic Development Strategies with a focus on regional planning (1391). Evaluation of development programs before the Islamic Revolution, Islamic University of Sanandaj
- Vahidi, P (1373). "Spatial planning: A Guideline for for planning higher education", Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education
- Vice President for Strategic Planning and Supervision, Economic Report 1387 and Supervision of the Four-Year Performance of the Fourth Development Plan, Data Center and Information Center, 1389

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]

- Vice President for Strategic Planning and Supervision, Economic Report for 1388 and Supervision of the Four-Year Performance of the Fourth Development Plan, Tehran: Data Management and Information Center, 1390

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1400.13.1.3.7]